

Uno Westerlund

RIKSDAGSREPRESENTATIONEN I NYKÖPING 1809—1866

Borgarståndsvälen efter frihetstidens slut är fortfarande rätt okända. Den rika stadshistoriska litteraturen ger vanligen endast fragmentariska upplysningar. Bristen på kunskap gäller inte bara valrörelserna och lokala politiska motsättningar av relevans för riksdagsrepresentationen, utan i viss mån även sådana grundläggande frågor som rösträttsförhållanden och vad de olika reformerna, inklusive ståndsriksdagens avskaffande, betydde för städernas representation.¹

Föreliggande uppsats konfronterar paragrafer kring städernas rösträttsförhållanden från 1810 års riksdagsordning till och med 1866 års representationsreform med praxis i en enskild stad. Välen studeras mot bakgrund av såväl riksdagspolitik som lokala motsättningar. Ett syfte är att söka skiljelinjer inom valmanskåren som har anknytning till de riksdagspolitiska grupperingarna. Därmed testas bl.a. den gängse föreställningen att lokala förhållanden ända fram till 1839 års val var helt avgörande. Även arten och graden av valrörelser under perioden 1809—1866 blir belyst. Nedslag av valförberedelser som kan konstateras lyfts fram. Även kommunikation mellan väljare och valda registreras i den mån sådan kan konstateras. De olika riksdagsmännens politiska profil skisseras mot bakgrund av deras agerande i riksdagen och deras anknytning till grupper inom valmanskåren.

Nyköping utsåg egen riksdagsman under hela perioden, men riksdagsmannen fick nästan alltid i uppdrag att representera ytterligare en eller ett par sörmländska småstäder — Södertälje, Trosa, Eskilstuna, Strängnäs, Mariefred. Man kan förutsätta att dessa städer ej påverkade valutgången i Nyköping före representationsreformen. Ett annat läge inträffade då valkretsindelning infördes 1866 och Nyköping kom att utgöra en valkrets tillsammans med Trosa, Mariefred och Torshälla.

¹ *Gunnar Wallin*, Valrörelser och valresultat. Andrakammarvälen i Sverige 1866—1884, Sthlm, 1961, har en värdefull bearbetning av litteraturuppgifter om välen under ståndsriksdagens slutskede. Han presenterar även en utredning rörande valmanskårens förändring i vissa städer till följd av representationsreformen.

I. Rösträtt och valbarhet

Gustaf III:s statskupp i augusti 1772 hade avbrutit arbetet inom riksdagen på att åstadkomma en enhetlig och klar valordning för städernas val. Borgarståndet hade lyckats ena sig om ett förslag som skulle granskas av medstånden, men innan så hann ske grep kungen makten och riksdagen upplöstes.² Redan året därpå satte kungen igång ett eget projekt för att reglera städernas valsätt, både ifråga om magistratsval och riksdagsmannaval, men även detta fick förfalla.³ 1810 års riksdagsordning gav inte den klarhet som först borgarståndet och sedan kungen sökt åstadkomma. Det grundläggande stadgandet var att valen även i fortsättningen skulle ske ”inför magistraten efter det å varje ort hittills övliga valsätt”.⁴

Man har genomgående utgått från att rösträtten såväl före som efter 1810 endast utövades av burskapsägande borgare.⁵ I Nyköping hade emellertid magistratens litterata ledamöter gjort anspråk på rösträtt vid de frihetstida riksdagsmannavalen åtminstone sedan 1764, och man släppte inte sina krav.⁶ Då Gustaf III 1773 infortrade synpunkter från städernas äldste och magistrater för att få underlag för sin valordning hävdade magistraten tvärt emot de äldste att det inte fanns någon förordning som uteslöt icke burskapsägande magistratspersoner från rösträtt.⁷ Ann-Marie Petersson har funnit att vissa av frihetstidens förordningar för städernas val gav utrymme för tolkningen att magistraten inte kunde uteslutas från deltagande i riksdagsmannaval. Ett utslag i samma riktning gav Svea hovrätt då domstolen hade att avgöra besvär över att litterata magistratspersoner röstat vid frihetstidens sista riksdagsmannaval i Nyköping och de hattdominerade ständerna fastställde domslutet den 9 april 1772.⁸ Det är därför naturligt om magistraten fortfor att hävda sina anspråk under den gustavianska tiden. De stridiga intressena fick sålunda tävla om att vinna hävd. Under det gustavianska enväldets dagar var emellertid riksdagsmannavalen skäligen betydelselösa och jämfört med

² *Sten Carlsson*, Byråkrati och borgarstånd under frihetstiden (=Studia Historica Upsaliensia, IX), Sthlm 1963, s. 104 ff särsk. 116.

³ Jfr *F. Lindberg*, Linköpings historia, II:1. Tiden 1567—1862, Uppsala 1946, s. 274.

⁴ Se *C. Naumann*, Sveriges grundlagar. Lund 1954, s. 78 (RO § 14 mom. 3) och jfr *N. Herlitz*, Svensk Stadsförvaltning på 1830-talet, Sthlm 1924, s. 72 f.

⁵ Se t.ex. *Carlsson*, Byråkrati och borgarstånd, s. 87 och *C. Fahlbeck*, Ståndsriksdagens sista skede 1809—1866 (=Sveriges Riksdag, I:8), Sthlm 1934, s. 110.

Nils Herlitz uttrycker sig däremot något motsägelsefullt. Dels säger han att ”det var borgerskapet som valde städernas riksdagsmän” (Svensk stadsförvaltning, s. 72), dels att valsättet vanligen överensstämde med det som gällde vid magistratsval (s. 73). I annat sammanhang meddelas att magistraten oftast deltog i magistratsval tillsammans med borgerskapet (s. 332).

⁶ *Ann-Marie Petersson*, Nyköping under frihetstiden. Borgare och byråkrater i den lokala politiken (=Studia Historica Upsaliensia, XLIII), Uppsala 1972, s. 149 ff, 158.

⁷ Utredning, städernas valordning, Kommerskoll., RA. Nyköpingsmagistratens inlaga dat. 1.11.1773.

⁸ *Petersson*, s. 149 ff, 158.

den senare frihetstiden sällan återkommande. Det är förståeligt om de öppna stridigheterna under sådana förhållanden upphörde. Valprotokollen för denna tids riksdagsmannaval innehåller mycket riktigt inte några meningsmotsättningar om rösträtten. Huruvida magistratens litterata ledamöter deltog framgår därför ej.⁹

Den nya riksdagsordningens valbestämmelser tillämpades för första gången inför Örebro riksdagen 1810. Sedan de aktuella grundlagsparagraferna upplästs för de borgare som infunnit sig på rådstugan förklarade borgmästaren Axel Magnus Rönqvist, utan att bemötas av protokollförda invändningar, att han med stöd av författningarna ansåg sig berättigad att delta i valet.¹⁰ Det enda stöd riksdagsordningen gav för ett sådant påstående var, som redan framgått, att valen skulle gå till på vanligt sätt, men detta var i stället det grundläggande stadgandet. Det vanliga i Nyköping var sålunda att bland magistratens ledamöter åtminstone borgmästaren ansågs ha rösträtt vid riksdagsmannaval. En eventuell protestaktion hade inte kunnat hämta otvetydigt stöd i riksdagsordningen. Visserligen talade denna endast om borgerskapet som utgörande valmanskår, men bara implicit: ”Då valen förrättas av borgerskapet samfällt och icke genom elektoror, beräknas rösterna efter vad var och en av de väljande till staden skattar. Annorlunda än genom ordentlig omröstning med slutna sedlar av borgerskapet eller av dess utsedde elektoror må riksdagsfullmäktig icke kallas.”¹¹

Som synes skulle rösträtten graderas efter skatt. I Nyköping var det fyrktalet som var röstmätare. Fyrken var ett relationstal för rörelsens storlek, som magistraten åsatte näringsidkare på förslag av stadens äldste. Den användes också för att fördela speciella borgarskatter, bl.a. riksdagsmannaarvode.¹² Hur mättes då röststyrkan för de icke näringsidkande magistratsledamöterna som ju inte var fyrksatta? 1764 hade en allmän valordning för magistratsval från 1756 tillämpats. Denna hattpräglade valordning hade 1766 upphävts av den mössdominerade riksdagen och från 1767 gällde i Nyköping en lokalt överenskommen modifiering av 1756 års valordning. Denna modifierade ordning tillämpades 1771.¹³

⁹ Magistratprot. 26.9.1778, 19.4.1786, 30.12.1788, 5.1.1792, 4.2.1800, Nyköpings stads arkiv, ULA. *Lars Öbrink* har i sin lic.avhandling, *Gustaf III och borgarståndet, konstitutionell och ekonomisk debatt 1772—1789*, hist. inst., Uppsala 1964, starkt betonat det matta intresset för riksdagsmannavalen under Gustaf III:s tid.

¹⁰ Magistratsprot. 4.7.1810, ULA.

¹¹ *Naumann*, s. 78 (RO 1810 § 14 mom. 3). Det bör påpekas att uttrycket ”rätt borgare” vilket t.ex. används av *Fahlbeck*, s. 110, och *M. Becker*. Några anteckningar om borgarståndet 1809 (i studier tillägnade Fredrik Lagerroth), Lund 1955, s. 82 inte återfinns i grundlagen. Däremot finns det i 1789 års försäkran (se *R. G. Modée*, utdrag utur alle ifrån den 7 december 1718 utkomne pulique, handlingar . . ., Sthlm 1742—1829, XIV, s. 294, och jfr *Becker*, s. 91). ”Rätta borgare” står emellertid där i motsats till ”kontingentborgare”. Kungens försäkran innebar bl.a. att de senare måste uteslutas från såväl riksdagsmannaval som magistratsval.

¹² *U. Westerlund*, *Borgarsamhällets upplösning och självstyrelsens utveckling i Nyköping 1810—1880* (=Studia Historica Upsaliensia, XCVII Uppsala 1973, s. 56 f.

¹³ *Petersson*, s. 50, 149 ff, 158.

1756 års valordning för magistratsval gav åt borgmästaren samma antal röster som den högst beskattade borgaren och åt rådmännen hälften därav under förutsättning att de ej hörde till borgerskapet och hade högre röstetal i denna egenkap. Vid magistratsval tillämpades denna ordning i Nyköping till 1840. 1767 års lokala överenskommelse var för länge sedan glömd. Åtminstone vid ett magistratsval, år 1813, inträffade emellertid att borgmästaren, Axel Magnus Rönqvist, använde dubbla borgmästarröster. Rönqvist motiverade med att alla borgmästarröster samlats hos justitie- och politieborgmästaren.¹⁴ Företrädaren uppgavs även ha utnyttjat dubbel röststyrka. Även vid riksdagsmannaval gjorde Rönqvist anspråk på dubbla borgmästarröster. Inför valet 1809 hade han förklarat sig berättigad att ”hädanefter vid alla förefallande valförrättningar, utom det redan förut till i dag utsatta riksdagsmannaval begagna de honom såsom justitie- och politieborgmästare tillhöriga 24 valröster . . ., vilket till framtida efter rättelse i protokollet skulle antecknas”.¹⁵

Frågan återstår om borgmästaren utnyttjade sina 24 röster samt om och i så fall hur länge 1756 års valordning tillämpades. Svaren erhålles genom en analys av valresultat och avprickade röstlängder. Därvid framkommer att de skillnader mellan antalet avgivna röster och det antal som avprickningarna i röstlängden motsvarar svårigen kan förklaras på annat sätt än att ett system med särskilda tilläggsröster för magistraten använts. Naturligast är att anta att 1756 års valordning för magistratsval har tillämpats. Detta gäller åtminstone till och med 1822 års riksdagsmannaval. Men 1839 och senare röstade endast burskapsägande borgare. Om särskilda magistratsröster användes 1828 och vid val till 1834 års riksdag går inte att fastställa i brist på avprickade röstlängder. Man torde dock kunna våga gissningen att borgerskapet ensamt röstade från 1833. Gissningen grundar sig på att magistratsröstning ej nämns vid stridigheter i samband med val till 1834 års riksdag.¹⁶ Förklaringen till att magistraten utan strid upphörde med att tillämpa 1756 års valordning bör vara att man ansåg att en felaktighet begåtts. Att självmant avstå från rösträtten var bättre än att tvingas därtill genom en förnedrande process.

1810 års riksdagsordning var oklar vad gäller rösträttsbestämmelserna. Vid lagstiftningsarbetet hade konstitutionsutskottet visserligen utgått från att endast ”rätta” borgare ägde rösträtt men riksdagsordningen kom att legalisera arvet från frihetstiden och den gustavianska tiden. Och arvet såg olika ut i olika städer.

¹⁴ *Westerlund*, s. 104 ff, 184 f.

¹⁵ Magistratsprot. 8.4.1809, ULA.

¹⁶ Av utrymmesskäl redovisas analysen ej i detalj. Tekniken framgår av *Westerlund*, s. 184 f. Källor: Valprotokoll i Magistratsprot. 8.4.1809, 16.3.1812, 11.2.1815, 11.12.1822:175, 13.11.1839:329, 19.6.1844:104, 28.8.847 jfrt med bevarade röstlängder i Rådhusrättens och magistratens inneliggande handlingar (Magistratshandl.), Nyköpings stad, ULA, år 1809, 1812, 1815, 1822, 1839, 1847. Om valet 1833 se nedan s. 118 f.

Åtminstone ett exempel kan anföras som visar att Nyköping inte var unikt. I Lindsberg hade en rådman som inte var borgare fått rösta vid val till 1834 års riksdag och en litterat rådman hade fått två röster extra utöver borgarröster.¹⁷ Indicier talar för att magistratsröstning förekom i ytterligare några städer. Sålunda tillerkändes — förutom i Lindsberg — borgmästare och rådmän i Gränna, Skövde och Vimmerby särskilda tilläggsröster i de valordningar som tillkom som följd av utvidgningen 1858 av rösträtten till borgarståndet.¹⁸

En motsvarighet till de dubbla borgmästarrösterna kan man däremot kanske inte vänta sig att finna. Borgmästare Rönqvist röstade åtminstone 1812 med 24 sedlar och möjligen även 1810. Att han 1810 bör ha använt dubbla borgmästarröster synes vara en naturlig följd av att han 1809 utan motstånd gjorde anspråk på denna röststyrka. Hans uttalande innebar dock inte att han helt avstod från att rösta vid 1809 års val. Röstmängden detta år kan endast förklaras om borgmästaren avgav 12 vota. Samma gäller för valet 1815. Dubbla borgmästarröster synes överhuvud inte ha förekommit efter Rönqvists tid (1815), vare sig vid riksdagsmannaval eller magistratsval.¹⁹

Riksdagsordningen fastslog att alla röstberättigade hade skyldighet att bidra till riksdagsmannens underhåll. De år riksdagsmannaarvode uttaxerades var detta vanligen den tyngsta av de särskilda borgarskatterna i Nyköping.²⁰ Om magistratsledamöterna regelmässigt bidrog i mån av sin röststyrka går inte att bestämt fastställa i brist på bevarade uppbördslängder. Av allt att döma var dock rösträtten inte förenad med denna skyldighet. I inlagan med anledning av Gustaf III:s valordningsprojekt hade magistraten gjort anspråk på att slippa riksdagsmannaarvode. Motiveringen var att de ledamöter som inte var borgare ej upptogs i någon taxeringslängd och att lönerna var så otillräckliga att befrielse ”tyckes vara mycket billig”.²¹ 1810 hade emellertid borgmästaren förklarat sig beredd att bidra till riksdagsmannaarvodet i förhållande till sin röststyrka, men endast ”för denna gång”.²²

Under frihetstiden tilläts på många håll borgaränkor och någon gång även ogifta borgardöttrar delta i riksdagsmannaval. Förutsättningen var att de övertagit en avliden makes eller faders egendom och rörelse och erlade utskylder till staden härför. Denna form av kvinnlig rösträtt blev aldrig officiellt förbjuden på

¹⁷ AB 24.2.1834. Valet ogiltigförklarades dock av KB.

¹⁸ Statsrådsprot. 16.11.1856:6, 11 22.12.1858:12, 1.3.1858:4, Justitiedep., RA. Förf. står i tack-samhetsskuld till doc. Göran B. Nilsson för dessa belägg.

¹⁹ Om magistratsvalen se *Westerlund*, s. 104 ff, 184.

²⁰ Se t.ex. Magistratsprot. 14.9.1818:120 (1:16 rdr/fyrk), 25.6.1823:72 (—:40), 19.1.1824:10 (1:8), 4.5.1829:56 (1:—), 11.1.1830:7 (1:—), ULA och jfr i kommunala uppbördsböcker för nämnda år med övriga fyrkskatter, Nyköpings stads arkiv, Nyköpings stadshus, NSA). Se äv. *Westerlund*, s. 64.

²¹ Se not 7 ovan s. 105.

²² Magistratsprot. 4.7.1810, ULA.

samma sätt som skett för magistratsval genom en kunglig förordning 1758. Borgarståndets valordningsförslag från 1772 upptog visserligen ett stadgande som uteslöt borgaränkor.²³ Klarhet vanns ej heller genom 1810 års riksdagsordning.

Upplysningar om förhållandena efter frihetstidens slut står ej att finna i litteraturen. För Nyköpings del går det att visa att borgaränkor deltog i riksdagsmannaval åtminstone 1809, 1812 och 1815. Även vid magistratsval röstade borgaränkor. Avprickningar på en röstlängd från 1823 utgör det senaste belägget.²⁴ Vid riksdagsmannavalet 1834 hävdades från oppositionellt hantverkarhåll att borgaränkor borde få rösta på samma sätt som tidigare skett, men borgmästaren Carl Fredrik Elgerus bestred att detta inträffat, åtminstone under hans tid, dvs. sedan 1819. Med hänvisning till 1758 års förordning förklarades borgaränkor inte röstberättigade.²⁵ Det var den grunden som vanligen åberopades av magistrater, som under frihetstiden uteslöt borgaränkor från riksdagsmannaval.²⁶ Däremot debiterades de för bidrag till riksdagsmannens underhåll. Häröver anförde änkorna besvär hos konungens befallningshavande och åberopade då som skäl att de saknade och aldrig haft rösträtt. Detta ville magistraten självfallet inte bestrida, men ansåg att de ändå borde betala till riksdagsmannaarvodet, eftersom de var lika mycket representerade för sina rörelser som manliga burskapsägande. Länsstyrelsens utslag gav visserligen inte befrielse, men magistratens motivering accepterades heller inte. I stället påpekade länsstyrelsen att inget stadgande fanns i riksdagsordningen som uteslöt borgaränkor från rösträtt. Detta tillsammans med det faktum att borgaränkor deltog i andra val inom staden (läs magistratsval) gjorde att de ingalunda saknade rösträtt vid riksdagsmannaval.²⁷ Länsstyrelsens utslag fick emellertid ingen betydelse för borgaränkornas valdeltagande i Nyköping. Från 1839 uppfördes de överhuvud inte i röstlängden.²⁸

Valbarhetsbestämmelserna var entydigt givna i riksdagsordningen. En förutsättning för att en borgare skulle kunna väljas var att han innehaft burskap i staden i minst tre år. Samma villkor gällde med avseende på tjänstgöringstid för magistratspersoner.²⁹

De litterata magistratspersonernas valbarhet var sedan länge en kontroversiell fråga. Särskilt under den senare frihetstiden hade antibyråkratiska krafter verkat

²³ *J. E. Nilsson*, *Borgarståndet*, (i Sveriges Riksdag I:5), Stockholm 1934, s. 248 f.

²⁴ Röstlängder för riksdagsmannaval som visar att kvinnor deltagit finns i Magistratshandl. 1809, 1812, 1815 och för magistratsval 1813, 1816, 1823. På ytterligare ett antal röstlängder för magistratsval finns kvinnor medtagna utan att ha röstat: Magistratshandl. 1815, 1818, 1820, 1823. Samma gäller för ytterligare ett riksdagsmannaval: Magistratshandl. 1822, ULA.

²⁵ Magistratsprot. 19.2.1834:19, ULA.

²⁶ *Nilsson*, *Borgarståndet*, s. 248.

²⁷ Avgjorda mål samt Utlags- och resolutionskoncept 24.2. 1835, Landskontoret, Söderm. läns länsstyr., ULA.

²⁸ Se röstlängder i Magistratshandl. 1839, 1847 (valet 1844 och 1847), 1856, ULA.

²⁹ *Naumann*, s. 84 (RO § 18).

för att utesluta borgmästare och rådmän liksom alla andra ”karaktäriserade” personer från ”näringsståndet”. Ståndets ”renhet” måste värnas.³⁰ I samband med reformarbetet 1809—1810 framhöll konstitutionsutskottet att magistratspersoner utan burskap bildade en klass som var främmande för det borgerliga elementet i städerna. Utskottet utgick vidare från att de inte var röstberättigade och därför i konsekvensens namn inte kunde vara valbara. Viktigare än dessa resonemang var dock att magistratspersonerna som ämbetsmän ansågs så beroende av den styrande makten att de var olämpliga att delta i lagstiftningsarbetet.³¹ Denna konstitutionellt antibyråkratiska ståndpunkt blev ej grundlag, men tankegångarna levde vidare inom den politiska oppositionen.

För valhemligheten var väl sörjt vid valförrättningarna i Nyköping. Varje röstberättigad fick ett antal sedlar som svarade mot hans fyrktal och dessa återlämnades i slutet skick.

II. Väljaropinioner och politiska profiler

1. Från grundlagsriksdagen till 1830-talet

Under perioden 1809—1830 sammankallades sju riksdagar. Valen i Nyköping utföll som framgår av nedanstående sammanställning.³²

År	Vald	Huvudkonkurrent	Stänkröster
1809	pappersbruksidkaren och handlaren Pehr Malmberg	källarmästaren Olof Giljusson	76 1,1
1810	Malmberg	Giljusson	14 8,1,1,1,1,1
1812	borgmästaren Axel Magnus Rönqvist	litterate rådmannen Gustaf Ljungberg	19 3,1,1,1,1,1
1815	Rönqvist	Malmberg	152 3,3,1,1
1817	Malmberg	Ljungberg	124 5,3,2,2,1,1
1822	klädesfabrikören och handlaren Gustaf Lenning	klädesfabrikören och handlaren Abraham Löfvenius	41 9,4,1
1828	Löfvenius (nu rådman)	garvaren Johan Sjöblom	7 5,3,1,1

Pehr Malmberg hade varit stadens riksdagsman redan vid riksdagen i Norrköping år 1800.³³ Sedan länge var han den dominerande personligheten bland Nyköpings borgare. Särskilt på 1790-talet hade han under häftig kritik av magistraten verkat

³⁰ Carlsson, Byråkrati och borgarstånd, s. 95—116.

³¹ A. Brusewitz, Representationsfrågan vid 1809—10 års riksdag. En inledning till representationsreformens historia (i Uppsala universitets årsskrift 1913), Uppsala 1913, s. 109 f.

³² Magistratsprot. 8.9.1809, 4.7.1810, 16.3.1812, 11.2.1815:59, 25.10.1817:406, 11.12.1822:175, 24.9.1828:159, ULA.

³³ V. Millqvist, Svenska riksdagens borgarstånd 1719—1866. Personhistoriska anteckningar (=Skrifter utgivna av Personhistoriska samfundet, 5), Stockholm 1911, s. 60.

för den borgerliga självstyrelsens utveckling. Kritiken hade ett påtagligt samband med den radikalism som bredde ut sig i den stora franska revolutionens hägn.³⁴ Som framgår av sammanställningen ovan var borgmästaren Malmbergs främste medtävlare. I åtminstone en för väljarna betydelsefull fråga företrädde de olika uppfattning. Det gäller näringspolitiken.

Under 1809—10 års riksdag gjorde Malmberg följande uttalande: ”Verksamare medel till våra fabrikörers bestånd vet jag icke än att var och en fabrikant beflitar sig om förbättrade tillverkningar, samt att inga förbud existera, utan att i deras ställe en proportionerad förtullning äger rum, och med denna proportion förstår jag en förhöjning till svenska arbetarens utkomst.” Vidare motsatte han sig systemet med husvisitationer för att uppsåra så kallade luredrejare, vilka sålde förbjudna utländska varor, i detta fall tyger: sådana metoder var ”låga och sedesfördärvande” och kunde utgöra ett hot mot rättssäkerheten.³⁵ Som positiv till ökad handelsfrihet för landsbygden tillhörde han en liten minoritet inom ståndet.³⁶ Beträffande hantverksnäringarna ville han inte hålla med dem som menade att kommerskollegium hade en alltför liberal praxis vid tillståndsprovning: ”Överdrifter i skråprivilegierna är oförlig(a), icke sällan ganska skadlig(a).”³⁷ Malmberg hade uppenbarligen tagit intryck av ekonomiskt liberala strömningar, vilka bland annat manifesterades i en ymnig broschylitteratur vid tiden för grundlagsriksdagen.³⁸ Och han tycks ha behållit sitt liberala tänkesätt. På 1817—18 års riksdag hörde han till en minoritet som inte ville ha införsel förbud på bomull³⁹ och beträffande ekonomisk hjälp åt fabriksnäringarna var hans uppfattning att understöd borde användas ”så som krymplingen brukar kryckorna, för nöds skull”.⁴⁰

Borgmästare Rönqvist representerade motsatt uppfattning. Han ondgjorde sig över den ”så kallade liberala närings-espriten”. Vid tulldiskussioner 1812 verkade han för bättre skydd åt framför allt ylleindustrin, men importförbud var till ingen nytta om de inte efterlevdes. Därför måste husvisitationer tillåtas. Han såg inget otillständigt däri, ty endast den brottslige hade något att frukta.⁴¹ Inför hot vid 1815 års riksdag om viktualiehandelns frigivande vände han sig i en motion med skärpa mot de ”omogna och kraftlösa” idéerna hos skribenter, som menade att

³⁴ *Westerlund*, s. 79.

³⁵ Bg 1809—10, IV:2, s. 212, 214 f.

³⁶ Bg 1809—10, VI, s. XCIII. Jfr *H. Lindström*, Näringsfrihetens utveckling i Sverige 1809—1836 (=Göteborgs Högskolas Årsskrift, XXIX:5), Gbg 1923, s. 127 ff.

³⁷ Bg 1809—10, II, s. 169 (felpag.) Jfr *Lindström*, Näringsfrihetens utveckling och *Becker*, s. 86.

³⁸ Se härom *Lindström*, Näringsfrihetens utveckling, s. 105—114 och *G. Qvist*, Kvinnofrågan i Sverige 1809—1846. Studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgerliga yrkena (=Kvinnohistoriskt arkiv, 2). Gbg 1960, s. 71—76.

³⁹ Bg 1817—18, V, s. 2398.

⁴⁰ Bg 1817—18, V, s. 2603.

⁴¹ Bg 1812, I, s. 187 ff (motion).

ingen lag behövdes vilken ”med rättigheten att vara svensk borgare stadgade skyldigheten av förvärvade kunskaper, erfarenhet och skicklighet”. Läran om näringsfriheten var ett falskt evangelium, det var ”överspända och tomma idéer . . . alstrade av ungdoms fantasier eller illa fattat begrepp om lagbunden frihet”. Någon uppluckring i näringslagstiftningen kunde han inte tänka sig.⁴²

Borgmästaren var som synes klart antiliberal i ekonomiska frågor, medan Pehr Malmberg otvetydigt var påverkad av den liberala doktrinen. De ideologiska motsättningarna hade även andra dimensioner. I judefrågan bjöd borgmästarens ”plikt som svensk medborgare” honom att rösta mot ett förslag om uppmjukning i judereglementet.⁴³ Malmberg väntade däremot en fördel av ökad invandring genom att kapital tillfördes landet.⁴⁴ En annan detalj i Malmbergs ideologiska utrustning får man genom ett uttalande i samband med en strafflagsdebatt. Han vände sig då mot hårda straff för förstagångsförbrytare. De fick endast till resultat att brottslingen miste ”all aktning för sig själv”. Mot dödsstraff var han principiell motståndare och konstaterade kärvt att man måste anse ”mord för mord, ske på vad sätt det sker”.⁴⁵ Det är uppenbart att Malmberg tillägnat sig tämligen avancerat tankegodts från upplysningstiden.⁴⁶

Det är givetvis omöjligt att avgöra i vilken mån Nyköpings borgerskap omfattade de ekonomiska idéer Pehr Malmberg företrädde. Man torde dock utan vidare kunna utgå från att majoriteten av väljarna i detta hänseende låg närmare borgmästaren än Malmberg. Malmbergs riksdagsmannaskap 1809—1810 får nog i stället ses som ett uttryck för att väljarna i den politiska situation som rådde, uppskattade hans allmänna radikalism. Inför grundlagsriksdagen var radikalernas förväntningar högt uppskruvade. Många hoppades att stånds- och privilegiesamhället skulle krossas i ett enda slag.⁴⁷ Stadens äldste i Nyköping tog tillfället i akt och uppdrog åt Malmberg att på ”behöriga ställen föredraga” och verka för att friskillingen, en särskild borgarpåлага, blev en allmän fastighetsägaravgift och att inkvarteringstungan skulle drabba oavsett stånd.⁴⁸

Enigheten bakom borgmästaren var vid valet 1812 fullständig. Utom genom röstfördelningen manifesterades detta av att rådman Ljungberg och Pehr Malmberg — den senare fick denna gång tre stänkröster — önskade att deras röster

⁴² Bg 1815, I, s. 523 ff (motion).

⁴³ Bg 1815, II, s. 1058.

⁴⁴ Bg 1817—18, V, s. 2420 f. För borgarståndsdebatten i judefrågan se *H. Valentin*, *Judarnas historia i Sverige*, Sthlm 1924, särsk. 301 f och 323 ff.

⁴⁵ Bg 1817—18, II, s. 1643 f.

⁴⁶ Jfr *A. Linderoth*, *Filantropisk och resocialiserande fångvård. En undersökning av argument och motiveringar i debatten kring fångvårdens målsättning under 1800-talets första decennier*, otr. lic.avh., Hist. inst. Uppsala 1966, passien, särskilt om Beccaria, s. 28 ff och David von Schulzenheim, s. 53 ff.

⁴⁷ *J. Wibling*, *Opinioner och stämningar i Sverige 1809—1810*, Uppsala 1954, kap. III.

⁴⁸ Stadens äldstes prot. 18.4.1809:1, NSA.

inte skulle "tas med i beräkningen".⁴⁹ Denna kompakta enighet bör måhända till en del kunna förklaras med att man tilltrorde borgmästaren som ämbetsman förutsättningar att med större framgång än Malmberg närma sig maktens toppar med borgerskapets begäran i friskillingsfrågan.⁵⁰ I ett annat uppdrag nådde han omedelbar framgång: han utverkade att staden fick ytterligare en frimarknad till "fördel för Nyköpings handlare och länets skärgårdsallmoge och lantmän i allmänhet".⁵¹

1815 var både Malmberg och Rönqvist kandidater. Av de radikala stämningarna från 1809 fanns numera inte mycket kvar. Vad oppositionen vid 1823 års riksdag kallade "de menlösa tiderna" hade börjat.⁵² Kronprinsen Karl Johan var mäktigt populär genom sin framgångsrika utrikespolitik. Att Rönqvist segrade även 1815 kan ses som en följd av den politiska reaktionens vind. Sannolikt låg Malmbergs näringsideologiska inställning honom i fatet och möjligt är att denna fällde utslag till hans nackdel. Att spekulera i vilka grupper som stödde den ene eller den andre av kandidaterna är helt meningslöst.

För borgmästaren ser det ut som riksdagsmannauppgiftet blev språngbrädan till häradshövdingebefattningen i Södertörns domsaga. Medan riksdagen pågick sökte han befattningen och regeringen fann uppenbarligen ingen anledning att vara missnöjd med hans verksamhet som riksdagsman, ty domsagan blev hans, trots att hovrätten placerat honom i andra förslagsrummet.⁵³ I Nyköping förband man antagligen utnämningen med välförhållande under riksdagen. Denna erfarenhet bör ha aktualiserat motsatsparet självständig borgare — beroende ämbetsman. Mot denna bakgrund kan man se valet 1817 då Malmberg tävlade med en ämbetsman. Han fick då än en gång borgerskapets förtroende trots sin — med den tolkning som här har givits — näringspolitiska barlast och ämbetsmannen Ljungberg blev utslagen. Detta var sista gången på mycket länge som borgarrepresentationen hotades av en magistratsämbetsman.

Vid valet 1822 konkurrerade klädesfabrikörerna Gustaf Lenning, Malmbergs svåger, och Per Löfvenius om riksdagsmannaskapet. Det är sannolikt att många magistratsröster gick till den senare och inte till Lenning, som i lokalpolitiken framträtt som oppositionell mot magistraten.⁵⁴ Lenning kallelse var emellertid nära nog enhällig. 1828 fick han däremot inga röster alls, vilket tyder på att han denna gång undanbett sig att komma ifråga. Alla vota utom några få lades för Löfvenius. Deltagandet i dessa båda val var med all sannolikhet klenare än i

⁴⁹ Magistratsprot. 16.3.1812, ULA.

⁵⁰ Jfr *Westerlund*, s. 18 ff.

⁵¹ K. M:ts utslag dat. 15.3.1813 i avskrift bland magistratshandl. 1813, ULA.

⁵² *Ivar Andersson*, "Oppositionen" och ministeransvarigheten. Parlamentariska strömningar i svensk politik 1809—1840, Uppsala 1917, s. 68.

⁵³ Skrivelser till K. M:t, Svea hovrätt 1815, RA. Rönqvists ansökan inkom 27.6.1815. Utnämningen i Statsrådsprot., Kammarexp. 7.11.1815:4, RA.

⁵⁴ *Westerlund*, s. 81 f. Magistraten avgav 19 % av rösterna vid valet.

något annat riksdagsmannaval under perioden. Den absoluta bottennoteringen nåddes troligen 1828.⁵⁵ I synnerhet synes hantverkarna ha svikit. För valet 1822 kan detta verifieras med hjälp av en bevarad röstlängd.⁵⁶ Omdömet gäller säkerligen också för valet 1828 och då i än högre grad. Ty om hantverkarna inte kände behov av att stödja Lenning 1822 så inte förändrades deras inställning då Lövvenius skulle bli riksdagsman. Detta resonemang utgår från en begynnande polarisering i motsättningar på det kommunala planet. Lenning och hantverkarna kom där att hamna på ena sidan, medan Lövvenius liksom flertalet övriga handlare och fabriker återfanns på den andra.⁵⁷

Vid 1823 års riksdag framträdde en kraftig opposition bland adel och bönder, vilken hade sin främsta orsak i den rådande jordbrukskrisen. 1823 års borgarstånd är däremot inte känt för något större mått av oppositionella yttringar⁵⁸ och nyköpingsrepresentanten Gustaf Lenning faller inte ur bilden. Visserligen deltog han i kritiken av det regeringsomhuldade götakanalprojektet⁵⁹ och visserligen var han tveksam inför andra känsliga anslagsposter, t ex att drottningens eventuella änkepension skulle sättas så högt som begärts,⁶⁰ men då anslaget till hovhållningen debatterades menade han att detta snarare satts för lågt än för högt.⁶¹ Och då lojaliteten mot kungen ställdes på prov efter dennes bekanta ingripande mot ståndets beslut om offentliga förhandlingar, sviktade han inte ett ögonblick.⁶²

Emellertid kan man skönja drag i Lennings politiska profil som bör ha disponerat för anslutning till den senare liberala oppositionen: I det kommunala livet förde han liksom Malmberg självstyrelsens talan gentemot magistraten.⁶³ Den ekonomiska liberalismens politiska krav hade han accepterat såtillvida att han sällade sig till den minoritet inom ståndet som önskade avskaffa skråväsendet. Han kunde även tänka sig uppmjukningar i villkoren att driva handel,⁶⁴ men då det gällde den näring han själv företrädde — fabriksidkarens — var han mycket bestämd i sina krav på tullar och importförbud.⁶⁵ Vidare såg Lenning behovet av en representationsreform. Då ståndets utvidgning med brukspatroner debattera-

⁵⁵ Antalet avgivna röster var år 1822 340 och 1828 251. Fyrktal och antal röstberättigade var däremot sannolikt tämligen konstant. Jfr *Westerlund*, tab. 2 s. 64.

⁵⁶ Se tab. 4 nedan s. 151.

⁵⁷ *Westerlund*, s. 81 ff och nedan s. 119 ff. Redan vid ett rådmansval 1823 stod Lenning och Lövvenius mot varandra (s. 111 f).

⁵⁸ *S. Björklund*, *Oppositionen vid 1823 års riksdag. Jordbrukskris och borgerlig liberalism (=Studia Historica Upsaliensia XVI)*, Uppsala 1964, s. 5 f, 40.

⁵⁹ Bg 1823, IV, s. 204 f, 254 f, VI, s. 151, 321.

⁶⁰ Bg 1823, IV, s. 15. Ett liknande ställningstagande V, s. 75.

⁶¹ I debatten (Bg 1823, III, s. 1688) var många negativa. Så ej Lenning (s. 1703).

⁶² Bg 1823, I, s. 830, II, s. 1133, V, s. 248, 253.

⁶³ *Westerlund*, s. 81 ff.

⁶⁴ Bg 1823, VI, s. 50 f, 82. Jfr *Lindström*, *Näringsfrihetens utveckling*, s. 270 och *Qvist*, s. 192, 194.

⁶⁵ Bg 1823, XIII (bil.), s. 603 f (motion), I, 334 f, III, s. 1609 ff, IV, s. 389 f, VI, s. 346, 609, VII, s. 420.

des röstade han visserligen mot reformen, men hans avgörande motiv var att inget förbehåll fanns som uteslöt de brukspatroner som samtidigt var ämbetsmän. Hade reformen verkligen avhjälp ” någon betydande del uti vår bristfälliga representation ” skulle han dock ha eftergivit detta förbehåll.⁶⁶

Likheterna mellan Lennings och Lövvenius' riksdagsmannaskap är påfallande. Att Per Lövvenius liksom företrädaren representerade textilintresset kom mycket klart till uttryck vid hans ställningstaganden i ståndet till tull- och förbudsfrågor.⁶⁷ Lika litet som sin föregångare 1823 är 1828—30 års borgarstånd känt för opposition.⁶⁸ Per Lövvenius deklarerade sitt förtroende för regeringen i samband med att en grundlagsändring diskuterades, som gav kungen rätt att avgöra vilka frågor som fick tas upp vid urtima riksdag. Emellertid röstade han nej för att gardera sig för framtiden. Även om han nu var regeringstrogen fruktade han uppenbarligen kungligt maktmissbruk mer än den svaga majoritet inom ståndet som röstade ja.⁶⁹

Vid riksdagen 1823 hade Gustaf Lenning inte slutit sig till dem som önskade offentliga förhandlingar. Han var rädd för att den fria debatten skulle bli lidande av att riksdagsmännen visste att varje ord de yttrade kunde föras vidare i tidningarna, utan att de hann justera formuleringar och tankegångar, vilket man hade rätt att göra innan protokollen trycktes.⁷⁰ Men i sak höll han med om att kontrollen av riksdagsmän var ”högst nyttig”. Riksdagsmännen borde därför vid hemkomsten redogöra för vad som hänt under riksdagen.⁷¹ Själv uppfyllde han detta krav vid ett sammanträde med de äldste inför magistraten, då han även överlämnade en del riksdagshandlingar.⁷²

Det förefaller som det var detta program Lenning ville fullfölja inför Lövvenius' avresa till Stockholm, då han i egenskap av ordförande hemställde hos de äldste om de hade några önskningar att meddela riksdagsmannen. Så tillkom en instruktion för rådman Lövvenius. Imperativa mandat var visserligen förbjudna enligt 1810 års riksdagsordning.⁷³ Äldsteprotokollet framhöll också att det inte var fråga om att ”vilja bestämma eller inskränka” hans verksamhet som riksdagsman, men uppriktigheten i denna formulering kan med skäl ifrågasättas, ty som sista punkt i instruktionen begärdes att Lövvenius vid motionstidens slut skulle meddela ett kort utdrag av de viktigaste motionerna i stånden. Därefter tänkte sig de äldste

⁶⁶ Bg 1823, I, s. 746. Jfr *Sten Carlsson*, Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700—1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning, Lund 1949, s. 306.

⁶⁷ Bg 1828—30, III, s. 763 ff, IV, 686 ff, V, 723 ff, 766, 770.

⁶⁸ *Andersson*, s. 93.

⁶⁹ Bg 1828—30, VI, s. 671 ff (debatten), 680 (Lövvenius), 685 (votering).

⁷⁰ Bg 1823, I, s. 82 f.

⁷¹ Bg 1823, VI, s. 528 f.

⁷² Magistratsprot. 5.1.1824:5, ULA.

⁷³ *P. O. Gränström*. Om tendenser till imperativt mandat under oppositionen mot Karl XIV Johan (i StvT 1915), finner exempel framför allt inför senare riksdagar. Instruktionen i Stådens äldstes prot. 28.10.1828:4, NSA.

att ”ytterligare få besvära med en P.M. i dylik väg som denna”. På detta sätt ville man uppenbarligen säkra riksdagsmannens kommunikation med väljarna och kontrollera hur han använde sin fullmakt. Lövvenius synes ha följt önskemålet genom en motion i ståndet om att en förteckning över propositioner och motioner skulle tryckas och distribueras till riksdagsmännen. Motionen ledde till positivt resultat,⁷⁴ men däremot saknas spår av att de äldste författade någon ytterligare P.M.

Instruktionen hade till uppgift att påverka riksdagsmannens ställningstaganden i vissa bestämda frågor. Vid 1823 års riksdag hade borgarståndet enhälligt tillstyrkt att indragningsmakten — hovkanslers rätt att utan dom dra in utgivningsbevis för periodiska skrifter — skulle försvinna.⁷⁵ Grundlagsändringen hade antagits vilande och nu borde Lövvenius ”synnerligen medverka till dess upphävande”. Indragningsmakten var ”ett skadligt hinder för en sann upplysning och samhällets konstitutionella utbildning”. Vidare borde ytterligare anslag till Göta kanal bestämt förvägras. Ekonomiskt liberala tankegångar skymtade i en punkt där Lövvenius föreställdes att söka hindra att kronans handel med spannmål uppstod i någon ny form sedan allmänna magasinsinrättningen äntligen avskaffats. Kronohandel omöjliggjorde någon ”vidsträckt enskild handelsspekulation . . . vilken säkrast bereder nationen behövliga tillgångar vid inträffade missväxtår och åstadkommer det minst betungande och invecklade resultat vid alla konjunkturen genom den obehindrade tävlan som därigenom uppkommer”. Även på dessa områden agerade Lövvenius i linje med instruktionens önskemål.⁷⁶

En aspekt av näringsfrihetsfrågan fanns också med och den gavs hög prioritet i instruktionen. Eftersom frågan ännu inte fått sin lösning borde Lövvenius motionera i ämnet ”huvudsakligen med åsyftning att fästa vederbörandes uppmärksamhet därpå att den ökade näringsfriheten ej mindre undergräver borgarståndets välstånd enskilt utan även städernas i allmänhet . . . börande var och en som idkar någon näring eller rörelse med mer eller mindre rätt även därför bidra i proportion av arbetsförtjänst”. Det var, ett i Nyköping aktuellt stridsämne, den bristande klarheten i frågan huruvida icke burskapskrävande näringar kunde fyrkännas, som här togs upp.⁷⁷ Detta var en känslig punkt för fabriker; fabriksidkande krävde nämligen inte burskap. Det är därför inte förvånande att fabrikeren Lövvenius fullgjorde denna del av riksdagsmannaupdraget ganska lamt. Vid debatten om fabrikerers och manufakturisters representationsrätt i borgarståndet yttrade han visserligen att denna grupp inom städerna

⁷⁴ Bg 1828—30, bil. s. 568.

⁷⁵ Bg 1823, II, s. 1023 f.

⁷⁶ Bg 1828—30, I, s. 1008 ff (indragningsmakten). Lövvenius deltog ej i debatten vilket inte heller Lenning gjort. II, s. 325 (Göta Kanal). Lövvenius hörde till minoriteten vid votering om anslag till Göta Kanal. III, s. 482 f (magasinsinrättningen).

⁷⁷ *Westerlund*, s. 56 f.

måste åläggas att delta i borgerliga onera innan det kunde bli tal om representationsrätt.⁷⁸ Någon motion i ämnet framställde han däremot inte.

2. *Hantverkaropposition och 1830-tals liberalism*

Då riksdagskallelse utgick den 23 november 1833 rådde i Nyköping helt andra stämningar än inför de föregående valen. Sedan slutet av 1820-talet hade en stark opposition mot magistraten utbildats. Den kom snart också att vända sig mot borgerskapets representation, stadens äldste, och krävde större makt åt borgerskapet i gemen. Lenning, som 1829 avgått från posten som de äldstes ordförande, framstod som oppositionens ledare, men då Lenning hastigt avled i april 1832 konstituerades oppositionen som en ren hantverkarrörelse. Inom stadens äldste dominerade med magistraten lojala hantverkare och fabrikörer varför oppositionen hänvisades till ”utomparlamentarisk” verksamhet. Man anklagade stadens äldste för maktfullkomlighet och man krävde i agitatoriska vändningar åter den ”makt gränsande till despotism” som magistraten tillvällat sig och använde till att ”undertrycka folket”. Citatet är hämtat från en besvärsskrivelse som ingivits till Kungl. Maj:t och målet som helhet refererades på begäran av oppositionen i Aftonbladet. — Oppositionens krav hade en demokratisk tendens och en anti-byråkratisk udd.⁷⁹

Nyköping bör inte ses isolerat. 1830-talet förde över huvud med sig ett nytt politiskt klimat. Händelser som julirevolutionen i Frankrike, det polska upproret och parlamentsreformen i England eggade till kamp mot det bestående och skapade jordmån för radikala idéer. Och allt förmedlades och kommenterades i en tidningspress av helt annat slag än den som tidigare funnits. Aftonbladets tillkomstår 1830 är den moderna pressens födelseår. Också Nyköpings eget pressorgan, boktryckaren och bokbindaren Per Eric Wingses lilla tidning förändrades. Nyköpings Weckoblad som utkommit på lördagar fick en systerupplaga i Nyköpings-Bladet med tisdag som utgivningsdag, men från 1833 kallades både tisdags- och lördagstidningen för Nyköpings-Bladet.⁸⁰

Sedan länge hade rykten varit i svang om att riksdagen skulle sammankallas. En petitionsrörelse med uppgift att söka förmå kungen att ta initiativ till en representationsreform hade startats på J. G. Richerts tillskyndan. Nyköpings-Bladet informerade härom på det vanliga sättet, dvs. genom klipp ur andra tidningar, men några petitionslistor synes aldrig ha cirkulerat i Nyköping.⁸¹

⁷⁸ Bg 1828—30, I, s. 1021 f.

⁷⁹ *Westerlund*, 83 ff.

⁸⁰ *B. Lundstedt*, Sveriges periodiska litteratur, III, Sthlm 1902 (nytr. Sthlm 1969), s. 303 f är inte fullständig på denna punkt.

⁸¹ Nyköpings-Bladet 8.6.1833. Petitionslistorna tryckta i Aftonbladet (AB) 28.6., 3.6., 3.7., 5.7., 7.7., 14.7.1834. I AB 18.9.1835 uppger Anckarsvärd att Nyköping var passivt i samband

Den 10 december 1833 bröt Nyköpings-Bladet sin tidigare tystnad inför riksdagsmannaval, men det skedde i synnerligen inlindad form: valartikeln var över sjuttio år gammal! Den utgjordes av en inlaga till magistraten i Kalmar från 1760, i vilken den legendariske lektorn och skalden Johan Stagnel anmälde sig som sökande till borgmästartjänsten i staden.⁸² Det retoriska mästestyckets aktuella syfte var troligen främst att uppmana väljarna att engagera sig i valet. Tidningen spädde på genom att samma dag ånyo trycka en aftonbladsartikel, som första gången stått att läsa i Nyköpings-Bladet den 20 juli. Under rubriken *Förslag till riksdagarnas förkortande* gisslades de långa riksdagarna, som kostade mycket för väljarna men som ofta inte gav mycket mer i utbyte än hastig ”lycka och befordran” åt många representanter.⁸³ I nästa nummer avtrycktes ur Aftonbladet ett *Memorandum till herrar valmän*. Väljarna uppmanades att sluta upp och inte överlämna valet ”åt de få som händelsen eller beräkningen förer till stället”. Tidningen vidarebefordrade vad som antydningvis framkommit i föregående nummer, men vilket nu var ett formligt anatema över ”det gängse bruket i våra flesta provinsstäder att till riksdagen skicka sina borgmästare”. Dessa herrar hade ingenting gemensamt med ”näringsståndet . . . varken bildningsgrad, yrken, vanor, seder eller ekonomiska intressen. Därtill kommer att dessa ämbetsmäns lönevillkor i allmänhet äro så knappa, att de måste anse sina sysslor såsom en skärseld ur vilken de längta att så snart som möjligt befrias för att försättas i en indräktigare domsagas paradisiska glädje, och då de för att vinna detta mål helt och hållet bero av regeringen, fordras det verkligen mer än vanliga krafter för att i valet mellan dens önskan av vilken man har allt att hoppas, och dens av vilken man varken har att hoppas eller frukta, stöta sig med den förra för att uppoffra sig åt den senare”.

Till artikeln fogade Winge en egen kommentar. Då nu borgmästare i allmänhet var olämpliga som riksdagsmän gällde detta ännu mer ”om de händelsevis skulle stå i något mindre gynnsamt förhållande till åtskilliga av de personer vilkas bästa de skola bevaka”. Även andra, än män med vana av ”ärendenas mekaniska handläggning” bör komma ifråga, ty den goda viljan utträttat ofta mer ”genom ett ja eller nej än blotta skickligheten”.⁸⁴ I nästa nummer, som utkom dagen före valet, infördes ytterligare ett klipp ur Aftonbladet. Där underströks att det var viktigt att sätta sig in i vad föregående riksdagsman utträttat, för att utröna om han var värdig att åter komma ifråga. Den som utsågs borde vidare utrustas med

med petitionsrörelsen. Jfr *Jean Göransson*, *Aftonbladet som politisk tidning 1830—1835*, Uppsala 1937, s. 114 ff och *S. Åkerman*, *Bruksägarna i borgarståndet. Förutsättningarna för bruksägarnas inval i borgarståndet. Striden om näringsfrihetspolitiken på riksdagen 1834—35*, otr. lic.avh. Hist. inst. Uppsala 1960, s. 78.

⁸² Om Stagnel i *Svenska män och kvinnor*, 7, s. 175.

⁸³ Nyköpings-Bladet 10.12. och 20.7.1833.

⁸⁴ Nyköpings-Bladet 14.12.1833.

en instruktion och efter riksdagen borde han redogöra för hur han fullgjort sitt uppdrag⁸⁵

Längre än så gick inte den offentliga debatten. Att i tryck öppet propagera för en bestämd kandidat var ännu inte tänkbart. Men trots detta kan man ana att skiljelinjen inför valet gick på samma ställe som i de kommunala tvistigheterna: Winge stod på hantverkaroppositionens sida i kampen mot magistraten och borgerskapets övre skikt av handlare och fabrikörer. Han vände sig mot en eventuell kandidatur för borgmästaren, han ifrågasatte indirekt att Lövvenius fullgjort sitt uppdrag på ett för väljarna tillfredsställande sätt och han tycks ha stöttat en hantverkarkandidatur genom att försäkra att erfarenhet vid ärendens ”mekaniska handläggning” inte betydde så mycket. Även Wings iver för ett högt valdeltagande bör ha varit ägnat att gagna hantverkarna, ty dessa hade ju tidigare i stor utsträckning uteblivit.

Vid valet gav sig hantverkaroppositionen — representerad av urmakaren E. P. Ehrenberg — tillkänna i samband med att röstsedlar delades ut. Ehrenberg motsatte sig att brukspatronen Morsing och bröderna Per och Abraham Lövvenius skulle få rösta för sina fabriksrörelser. Burskap hade de ju endast som handlare. Det var inte länge sedan hantverkarna påyrkat och drivit igenom att fyrktalet för de fabrikörer som hade burskap på annan rörelse, delades upp så att fabriakens fyrktal redovisades för sig.⁸⁶ I belysningen av Ehrenbergs aktion är det sannolikt att man redan då på detta sätt tänkte sig kunna beskära fabrikörernas röststyrka. Magistraten underkände dock protesten. Därefter krävde handlaren A. Andersson att få rösta för hälften av den lenningska rörelsen, som han drev tillsammans med Gustaf Lennings änka. Visserligen hade han ännu inte i eget namn påförts fyrkar för denna rörelse, eftersom kontraktet upprättats så sent som den 30 juli. Magistraten fäste inget avseende vid en ny protest från Ehrenberg utan tilldelade handlaren ytterligare sju sedlar.⁸⁷ Då valet förrättats och sedlarna räknats ihop visade det sig att ägaren av Nyköpings bruk och faktori, Thomas Fredrik Morsing, fått 197½ röst och garvareäldermannen Johan Sjöblom 172½. Att ingen enda röst kastats bort på outsiders avslöjar att frontlinjerna var klart uppdragna före valet. Morsing hade med sin i staden överlägset högsta röststyrka, 25 fyrkar, avgjort valet till egen förmån.

Hantverkarledaren Sjöblom var sålunda besegrad. Detta trots att hantverkarna utan tvivel mobiliserat sin röststyrka bättre än vid något annat val under hela perioden 1809—1856.⁸⁸ Men ännu hade de trumf på hand. Kunde Morsing verk-

⁸⁵ Nyköpings-Bladet 17.12.1833.

⁸⁶ *Westerlund*, s. 57 ff.

⁸⁷ Om Anderssons röstetal i Utslags- och resolutionskoncept 8.1.1834, Landskansliet, Söderm. läns länsstyr., ULA.

⁸⁸ Hela valmanskårens röststyrka kan beräknas till 428½: handlare och fabrikörer 173½ (därav för fabriksrörelse 57), skeppare 47, hantverkare 208. 370 röster avgavs vid valet. Om

ligen vara Nyköpings riksdagsman då han vunnit burskap för mindre än ett halvår sedan? På Ehrenbergs protest hänvisade magistraten till att endast borgarståndet kunde underkänna riksdagsmäns fullmakter och medgav att riksdagsordningen visserligen stadgade tre års burskap ”i staden” som valbarhetsvillkor men inte uttryckligen sade att det gällde den stad för vilken riksdagsmannen valdes. Morsing hade under många år haft burskap som grosshandlare i Stockholm.⁸⁹ Innan denna skruvade tolkning blev föremål för debatt i ståndet hann länsstyrelsen ta ställning till besvär undertecknade av 18 hantverkare samt en mjölhandlare. De vände sig främst mot att fabriker röstat för sina fabriker. I synnerhet var det dubiöst att Morsing fått 25 sedlar eftersom han överklagat fyrksättningen. Magistraten meddelade till svar att Morsing samma dag som valet ägde rum accepterat 25 fyrkar och betalat skatten.⁹⁰ Att denna reträtt i skattemålet endast var betingad av det förestående valet framgår inte minst därav att Morsing mycket snart fortsatte kampen för skattefrihet på sina anläggningar.⁹¹

Länsstyrelsen godkände valet men hantverkarna förde målet vidare, dock utan att någonsin få Kungl. Maj:ts utslag.⁹² Att utslaget uteblev berodde säkerligen på att ståndet underkände fullmakten.⁹³ Morsing fick resa hem till Nyköping och nytt val företogs den 19 februari. Ehrenberg sökte nu åter förhindra att fabriker röstade för sina fabriker. I stället krävde han att borgaränkor skulle få delta. Utgången av denna aktion känner vi redan.⁹⁴ Trots att Ehrenberg misslyckades med att omintetgöra fabrikerens röstande avgick hantverkarna med segern. Sjöblom fick denna gång 171½ röster, dvs. en mindre än tidigare. Hantverkarna hade sålunda åter lyckats samla en stor skara. Motsidans kandidat var nu råd-

man förutsätter att den första gruppen deltog med 100 % av röststyrkan och skepparna med 50 % blir siffran för hantverkargruppen 83 %, vilket trots den mycket försiktiga räkningen är högre än för något av de val under perioden 1809—1856 där avprickade röstlängder föreligger (jfr tab. 4. s. 151.) Omdömet gäller säkerligen även för övriga val. Röstmängden framräknad efter fyrklängd 10.6.1833 i Räkenskaper 1833, fol 233 ff, Drättselkammaren, NSA. Borgaränkor och ”utfattiga” samt de som enligt uppbördslängden i Räkenskaper 1834, fol 489 ff ej påförts riksdagsmannaarvode har ansetts som icke röstberättigade. Jfr *Westerlund*, s. 194 not 80.

⁸⁹ Valet i Magistratsprot. 18.12.1833:155. Morsings burskap enl. Magistratsprot. 22.7.1833:100, ULA. Vidare om ärendet i Bg 1834—35, I, s. 45 ff.

⁹⁰ Utslags- och resolutionskoncept 8.1.1834. Handlingarna saknas i Avgjorda mål. Klagandenas namn i Supplikdiarium 1833, fol. 202, Landskansliet, Söderm. läns länsstyr., ULA.

⁹¹ Magistratsprot. 7.4.1834:55, 14.4.1834:58, ULA. Supplikdiarium, 1834, fol. 74, dnr 647, Landskansliet, Söderm. läns länsstyr., ULA. Jfr Stadens äldstes prot. 9.6.1834:39, NSA, där de äldste uttrycker sin förvåning över dessa manövrar.

⁹² Supplikdiarium 1834, dnr 124, Landskansliet, Söderm. läns länsstyr. ULA, anger att målet gått vidare till Hovkanslersämbetet. Hovkanslersexpeditionens diarium över riksdagsmål (i bunt R 5071), RA, har också 21.1.1834 notering om en skrivelse i ärendet från landshövdingen, men i åtgärds-kolumnen finns ingen anteckning.

⁹³ Bg 1834—35, I, s. 54.

⁹⁴ Ovan s. 109.

mannen och fabrikören Per Löfvenius. Denne stannade vid 164 ½. Orsaken till nederlaget synes vara att 25 röster lades för en av de mycket få ickeoppositionella hantverkarna, bryggareåldermannen Isaac Öberg.⁹⁵ Varför denna röstsplittring uppkom är inte möjligt att utröna.

Sjöblom blev inte särskilt uppmärksammas i ståndet. Hans yttranden var fåtaliga och knappa. Riksdagens viktigaste fråga gällde den så kallade ”sjuttio-tvåan”, en proposition om ändring av regeringsformens paragraf 72, som skulle ge regeringen ökad makt över riksbanken. Oppositionstidningarna drev en häftig agitation i syfte att påverka riksdagens ledamöter att rösta nej. Också Nyköpings-Bladet deltog i kampanjen.⁹⁶ Resultatet blev att de övre stånden tillstyrkte medan de lägre avslög, borgarståndet med voteringsciffrorna 11—48. Sjöblom var en av nejsägarna.⁹⁷

Nyköpings-Bladet vidarebefordrade hans partitagande till nyköpingsborna och fick samtidigt med en synpunkt på oppositionens styrka och ståndsorfattningens orimlighet: Tillhoppa hade i riksdagen 277 röstat för och 312 mot, ”således en absolut pluralitet emot ministären. Denna blir ännu märkligare om man erinrar sig att de stånd som tagit förslaget föreställa en massa av icke 20.000 personer; de som avslagit den åter nästan hela jordbruks- och näringsklasserna”.⁹⁸

Det har hävdats att valen till denna riksdags borgarstånd vanligen dominerades av den gamla rivaliteten mellan handlare och hantverkare. Politiska motsättningar skall sällan eller aldrig ha fällt utslag.⁹⁹ Nyköpingsexemplet jävar inte påståendet såtillvida att gränslinjen i huvudsak gick mellan dessa grupper. Det var heller inte så att frågan om myntrealisationen, den egentliga anledningen till riksdagens sammankallande, åstadkom dessa grupperingar. Ett bevis härför är att Sjöblom från Stockholm skrev till stadens äldste och bad om råd i detta kinkiga ärende men fick till svar från en för ovanlighetens skull enig äldsteförsamling, att han själv med ledning av de informationer som stod till buds nog bäst kunde bedöma vad som var fördelaktigast.¹ Så långt som att påstå att traditionella motsättningar utan politisk innebörd fällde utslag, kan man dock inte gå. Det förhåller sig nog snarare så att de politiska motsättningarna växte fram inom de traditionella grupperingarna. Hantverkarnas kamp mot magistraten och de magistratslojala hade blossat upp ungefär samtidigt som riksoppositionen fick spridning. Aftonbladet — oppositionens banerförare — hade utnyttjats som luft-

⁹⁵ Magistratsprot. 19.2.1834:19, ULA.

⁹⁶ *Göransson*, s. 130 ff., Nyköpings-Bladet 1.3.1834.

⁹⁷ Bg 1834—35, I, s. 658 f.

⁹⁸ Nyköpings-Bladet 18.3.1834.

⁹⁹ *G. Hornwall*, Regeringskris och riksdagspolitik 1840—1841 (=Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala, 30), Uppsala 1951, s. 27 och *B. Borell*, De svenska liberalerna och representationsfrågan på 1840-talet, Sthlm 1948, s. 130 f. *Åkerman* (s. 76 ff) hävdar utifrån ett delvis ganska klen material motsatt uppfattning.

¹ Stadens äldstes prot. 3.3.1834, NSA.

håll utåt och stadens politiskt liberala blad höll dem med största sannolikhet om ryggen.² Hantverkarnas ambitioner i det kommunala livet liknade också i hög grad riksoptionens kamp mot politisk ofrihet och ämbetsmannaförtryck och för en mer parlamentarisk och demokratisk styrelseform.

3. *Liberaler och konservativa 1838—1858*

Riksdagsmannavalen 1839 föregicks av en häftig pressagitation framför allt i de stora huvudstadstidningarna med Aftonbladet i spetsen. Det var den första valrörelsen i någorlunda modern mening. För oppositionens del präglades den av kamp mot "allenastyrandet", mot ämbetsmannaförtryck och mot höga skatter.³

Per Erik Wings tryckeri och bokhandel hade 1837 övertagits av Gustaf Lennings måg kapten C. H. Des Réaux, som från detta års början utgav Tidning för Södermanland. Första numret innehöll något av en programförklaring, som mycket tydligt stod på den liberala ideologins grund.⁴ På den politiska skalan bekände sig tidningen (1842) till de "moderatliberala".⁵

Oppositionen hade växt sig stark sedan föregående riksdag. Aftonbladets kamp mot indragningsmakten, "Crusenstolpekravallerna" och "rabulistfejdena" i Stockholm under sommaren 1838 samt Gejers "avfall" samma år var händelser som väckte stort uppseende och bidrog till att höja den politiska temperaturen. Tidning för Södermanland kunde berätta hur flera aktningvärda personer i Nyköping skyndat att möta ångbåten från Stockholm som förde med nyheter om domen mot Crusenstolpe.⁶

Des Réaux's tidning innehöll endast två försiktiga valartiklar. De stora mera ekonomiskt oberoende huvudstadsbladen svarade för den djärvare agitationen.⁷

² Ovan s. 118 f.

³ *Wallin*, s. 101 med där anförd litteratur.

⁴ Tidning för Södermanland 3.1.1837.

⁵ Tidning för Södermanland 8.4.1842 med klipp ur Phoenix 12.2.1842 som sökt avgöra landsortstidningarnas politiska färg. Bland de liberala bladen placerades Tidning för Södermanland längst till höger på en fyrgradig skala. Jfr *Borell*, s. 122 f. Möjligen är det denna uppgift som fått *Hornwall* (s. 4) att utan motivering fästa etiketten "moderatliberal" vid Nyköpings-Bladet.

⁶ Tidning för Södermanland 22.6.1838.

⁷ Orsaken till att landsortstidningarna i allmänhet inte citerade de stora huvudstadsbladen synes vara att de inte behövde citeras eftersom de spreds landet över. Antalet prenumeranter på AB vid Nyköpings postkontor var 1839 75 st. Om outhärligheten av de stora tidningarna i Tidning för Södermanland 8.4.1842. Jfr häremot *Hornwall*, s. 24 vars uppfattning närmast synes grunda sig på *Borell*, s. 120. Det höga antalet prenumerationer på AB i Nyköping ger en fingervisning om de politiska stämningarna i staden. Endast Karlstad, Linköping, Norrköping och Göteborg hade fler. Siffrorna ur *Pro Memoria* till upplysning i anledning af riksdagsfullmäktigen Sone Pehrssons m.fl. förslag om förändrad och förhöjd beräkning af stämpelavgiften på tidningar, Sthlm 1840.

Den första artikeln utgjordes av ett klipp ur gävleorganet Norrlands-Posten som inte gick in på sakfrågor utan endast underströk vikten av att redbara, självständiga, arbetsamma och upplysta män valdes.⁸ Den andra, som var tidningens egen, poängterade ytterligare betydelsen av oberoende — ”att han är lika otillgänglig för pekuniära fördelar som personlig utmärkelse” — samt betydelsen av att riksdagsmannen hade kunskaper i statsförfattningen, belevnhet i umgänget samt förmåga att i tal och skrift uttrycka sina idéer. Artikeln anslöt till den oppositionella kören genom att angripa ”systemet”. Det behövdes inga förklarande utläggningar. Det räckte med att hänvisa till ”tilldragelserna sommaren 1838, polisstyrelsens förfarande i huvudstaden, befodringsmaneret, det sätt varpå statsmedel understundom utanordnas m.m.”. För att bryta dessa missförhållanden var valens utgång en livsfråga.⁹

Den 13 november förrättades valet i Nyköping. Deltagandet — 68 procent — var gott jämfört med många andra städer, men inte anmärkningsvärt högt efter nyköpingsmått.¹⁰ Per Eric Winge erhöll nästan alla (243½) avgivna röster. Närmast kom brukspatronen Thomas Fredrik Morsing som stannade vid 13½.¹¹ Des Réaux kunde vara nöjd. Det är säkerligen ingen tillfällighet att Winge förklarades äga just de kvalifikationer som utmärkte en god riksdagsman.¹² De allra flesta av Nyköpings borgare stödde sålunda den liberala Per Eric Winge. Morsings 13½ röster kan måhända härledas från en enda röstberättigad, nämligen en av bröderna Per och Abraham Löfvenius vilka båda ägde just detta röstetal.¹³ Hantverkarnas uppslutning bakom Winge är ingen överraskning med tanke på hans partitagande vid valen 1833/34. Att hantverkare föredrog liberala kandidater vid 1839 års val är känt även för Göteborgs del.¹⁴

Winge hade en social position som gjorde honom till det idealiska samlingsnamnet. Som bokbindare hörde han till hantverkarklassen. Samtidigt som han sålde tryckeriet och bokhandeln hade han visserligen även lämnat det direkta ansvaret för bokbinderiet för att ägna sig åt sin lantgård Magniberg.¹⁵ Samhörighetskänslan med hantverkarna förlorade han dock aldrig. Det slutliga beviset är att han testamenterade Magniberg till ett ålderdomshem för behövande hantverkare och deras änkor.¹⁶ Men som boktryckare och tidningsutgivare hade Winge också en fot i borgerskapets högre skikt. Betecknande är att Winge påträffas

⁸ Tidning för Södermanland 10.9.1839.

⁹ Tidning för Södermanland 4.10.1839.

¹⁰ Jfr *Hornwall*, s. 31 ff och tab. 4 s. 151 nedan.

¹¹ Magistratsprot. 13.11.1839:329, ULA.

¹² Tidning för Södermanland 15.11.1839.

¹³ Se röstlängd enl. tab. 4, s. 151 nedan.

¹⁴ *Jan Svensson*, Borgarståndsvalet i Göteborg. En socialpolitisk studie (=Meddelanden från Historiska institutionen i Göteborg, 2), Gbg 1970, s. 17 ff.

¹⁵ Se annonser i anslutning till förändringen i Tidning för Södermanland 7.1.1837.

¹⁶ *R. Bolin*, Nyköpings sparbank. Biografiska uppgifter och personförteckningar, Nyköping 1951, s. 140.

tillsammans med länsstatens folk, kyrkliga dignitärer, adelspersoner, borgmästaren och borgerskapets övre skikt i föreningen Läsesällskapet där hantverkare annars lyser med sin frånvaro. Däremot tillhörde han ej hantverkargillet Sällskapet Nya Föreningen.¹⁷

I borgarståndet sällade sig Winge tveklöst till oppositionen.¹⁸ Inför riksdagens viktigaste omröstning i ståendet, den som gällde avgörandet i den så kallade kabinettskassefrågan, publicerade Aftonbladet en lista över oppositionella, ministeriella och osäkra. Winge uppräknades bland en minoritet på 29 pålitligt oppositionella. Avsikten var att genom denna ”skampåleannons” förmå tveksamma att under opinionens tryck gå över till oppositionen. Detta ogillade självfallet den ministeriella pressen.¹⁹ Tidning för Södermanland uppträdde till Aftonbladets försvar och deklarerade att klassificeringen var högst nyttig: ”auktoriteter, ämbetsmän, folkombud m.fl.” måste kontrolleras i sin maktutövning.²⁰

Det ser ut som även den kungatrogna pressen sökte spela på hemmaopinion. I Svenska Minerva förekom vid denna tid ett misstänkliggörande av Winge. Han påstods gå omkring och ropa ”ack och ve över den ledsamma faktorianläggningen i Nyköping” som förorsakat brist på bostäder och dyrare mat. Han var sålunda emot att borgerskapet fick högre hyresinkomster och kringboende lantbrukare bättre avsättning för sina produkter. Tidning för Södermanland kommenterade att Winge var både gårdsägare och lantbrukare och att han därför oegennyttigt måste ha tänkt på de mindre bemedlade i samhället. Men för den skull var han inte fientligt inställd mot själva anläggningen. Hela berättelsen hade nog ”varit i säck innan den kom i påse, vi mena utgått från det håll som anser stadens existens uteslutande bero av faktoriets.”²¹ Efter voteringen i kabinettskassefrågan kunde tidningen meddela att Winge yttrat sig ”mindre vidlyftigt men lika bestämt som oppositionsledarna, vilket säkerligen tillskyndar herr Winge något nytt vänskapsbevis av Minerva och hennes kunskapare.”²² — Det är naturligt om försök att mobilisera motstånd mot Winge utgick från ”fabrikörsintresset”. För första gången hade ett konservativt ”parti” organiserats vid riksdagen och till detta anslöt sig många av industrins — i synnerhet textilindustrins — företrädare. En verksamt pådrivande kraft vid partibildningen var hotet från liberalerna om en friare utrikeshandel. Winge hade dock undvikit att utmana mäktiga krafter genom att i detta fall göra avsteg från den liberala linjen.²³

¹⁷ Läsesällskapet 1839—1846 (lösa handlingar) samt sällskapet Nya Föreningen 1834—1883, protokolls- och räkenskapsbok, Biblioteks- och bildningsverksamhet i Nyköping, NSA.

¹⁸ Belägg ger t.ex. Bg 1840—41, bil., motion nr 17 och 91.

¹⁹ AB 11.3.1841. *Hornwall*, s. 360.

²⁰ Tidning för Södermanland 26.3.1841.

²¹ Tidning för Södermanland 20.3.1841 med cit. ur Svenska Minerva.

²² Tidning för Södermanland 4.5.1841.

²³ *Hornwall*, s. 343 f, 348 f. Bg 1840—41, V, s. 1276, 1284, 1301.

Efter riksdagens slut publicerade Tidning för Södermanland en artikel som ställde borgmästarna i skottgluggen. Tidningen räknade upp de borgmästare som bevisat riksdagen och ”redan blivit med ett eller annat ihågkomna”. Den ironiska slutsatsen blev att ”städernas borgerskap göra klokast uti att hädanefter endast välja sina borgmästare till riksdagsmän, emedan därav uppstår tvenne obestriddliga fördelar: 1:o att snart få göra nya val, vilka åtföljas av avskeds- och välkomstkalaser, tal och mera högtidligheter; 2:o kommer det samhälle som väljer sin borgmästare till riksdagsman att stå väl hos Vederbörande, ty högst sällan inträffar att den valde blir lika bakvänd till åsikterna som (den oppositionelle) herr Ekholm i Västerås”.²⁴

Valrörelsen 1844 dominerades av representationsfrågan. En verklig liberal kraftsamling fordrades för att mot alla odds driva igenom ett förslag som antagits vilande vid föregående riksdag genom votering i förstärkt konstitutionsutskott. I de tre högre stånden var nämligen en majoritet negativ till projektet som grundades på ståndindelningens avskaffande och tvåkammersystem. Liberalerna hyste emellertid vissa förhoppningar om den nye kungens — Oskar I — stöd mot kompakt motstånd hos adel och präster.²⁵ Inom borgarståndet hade Winge hört till den reformvänliga minoriteten och han hade hävdad att Nyköpings borgerskap ivrigt önskade att ståndsvälen avskaffades.²⁶ Nyköpingsborna hade också genom tidningen omedelbart fått besked om att Winge reserverat sig.²⁷

Vid valet blev röstsiffrorna: Winge 196, Morsing 28, sadelmakaren och läderfabrikören Brinck 8.²⁸ Tidning för Södermanland konstaterade att borgerskapet uttalat sig för reformen genom att välja Winge.²⁹ En månad därefter publicerade tidningen en opinionsyttring till förmån för det vilande reformförslaget. Bland undertecknarna återfinns 67 av 111 röstberättigade borgare.³⁰ Av de 68 personer som deltog i valet hade 56 skrivit under. Man lägger dock märke till att bröderna Per och Abraham Lövvenius samt Thomas Fredrik Morsing inte lånat ut sina namn. Detta bör vara ett tecken på att konservativt motstånd inte saknades. Morsings 28 röster vid valet förklaras sålunda enklast utifrån antagandet om motstånd mot det vilande förslaget. Tillsammans förfogade de nämnda fabrikörerna över ej mer än 21 röster. Morsing bör därför ha fått stöd från ytterligare någon eller några borgare. Brincks 8 röster kan däremot inte tolkas så att han stod på den konservativa sidan i representationsfrågan, ty han hade själv undertecknat opinionsyttringen.

²⁴ Tidning för Södermanland 8.10.1841. Ny rapport om domsagebelöning till en ”tjänstaktig” borgmästare 28.12.1841.

²⁵ *Borell*, s. 80 ff, 116 ff, 125 ff. Tidning för Södermanland 30.4., 18.6.1844.

²⁶ Bg 1840—41, VII, s. 310.

²⁷ Tidning för Södermanland 30.4.1841.

²⁸ Magistratsprot. 18.6.1844:48, ULA.

²⁹ Tidning för Södermanland 21.6.1844.

³⁰ Härtill kan läggas garvaren N. Malmning som ej finns med på röstlängden.

Bland undertecknarna fanns också 15 icke röstberättigade: borgmästaren Gustaf Lindeberg, ytterligare några ämbets- och tjänstemän, några icke burskapsägande näringsidkare samt C. H. Des Réaux som av okänd anledning strax före valet sagt upp sitt burskap som bokhandlare.³¹ Det är naturligt om dessa orepresenterade önskade en reform. Deras anslutning säger ändå mindre än borgarnas underskrifter om graden av sympati för den liberala oppositionen. Däremot torde man ha anledning misstänka ett konservativt ställningstagande från de båda litterata rådmännen Ekstrand och Stenquist, vilka avstod från att underteckna opinionsyttringen.³²

Som väntat föll det vilande representationsförslaget. 1844—45 års riksdag utmynnade helt lamt i en begäran om utredning. Det förslag som 1846 års representationskommitté så småningom presenterade tillfredsställde dock ingen.³³

Inför valen 1847 fanns inte som 1844 någon fråga som kunde egga den politiska debatten. Den liberala agitationen var också påtagligt mattare än 1844. Konservativa krafter fäste å sin sida förhoppningar vid det hantverkarnissnöje som försports efter den oväntat vittutsseende näringsreformen 1846.³⁴ Tidning för Södermanland uttryckte dock optimism om att i Nyköping en man skulle väljas som framförde "allmänna röstens fordringar" och motarbetade regeringens i representationsfrågan ådagalagda konservatism.³⁵ Var nyköpingsombudet Per Eric Winge principiellt stod i näringsfrihetsfrågan måste sedan länge ha varit bekant: då han exempelvis 1843 i sin egenskap av bokbindare yttrade sig över en burskapsansökning, motiverade han sitt tillstyrkande med att ingen borde förhindras att utöva vilket yrke han ville.³⁶ Näringsfrihetsfrågan hade dock inte haft verklig aktualitet i riksdagsarbetet dithills under 1840-talet, utom vid decenniets första riksdag, men Winge hade då undvikit att markera någon principiell inställning.³⁷ — Wings andel av rösterna vid valet 1847 blev endast 65 procent mot 94 år 1839 och 85 1844. Främste medtävlaren var litterate rådmannen Eric Ulric Stenquist.³⁸

I mars 1848, medan riksdagen pågick, nådde nyheten om februarirevolutionen i Frankrike landet. Marsoroligheterna i Stockholm var ett uttryck för de revolutionära stämningar som blossade upp. Opinionen radikaliserades kraftigt, vilket

³¹ Magistratsprot. 3.6.1844:93, ULA.

³² Namnlistan i Tidning för Södermanland 19.7.1844 jämförd med röstlängden i Magistrats-handl. 1844, ULA. Winge hänvisade vid debatten i ståndet (Bg 1844—45, I, s. 235 f) till namnlistan.

³³ *Borell*, särsk. 141, 176 f, 211.

³⁴ *Borell*, s. 214 f.

³⁵ Tidning för Södermanland 13.8.1847.

³⁶ Magistratsprot. 23.10.1843:198, ULA.

³⁷ *H. Lindström*, Näringsfrihetsfrågan i Sverige 1834—1864 (=Göteborgs Högskolas Årsskrift, XXXV:3), Gbg 1929, kap. II. Winge synes ha varit beredd att arbeta för hantverkarnas intressen (Bg 1840—41, I, s. 337), men under den stora debatten var han frånvarande.

³⁸ Magistratsprot. 28.8.1847:154, ULA.

gjorde att representationsfrågan hastigt kom in i ett akut skede. Ett ”reform-sällskap” som bildats i Stockholm redan i februari fastställde ett principprogram för en ny representation, vilket sändes ut till landsorten med uppmaning att bilda lokala sällskap.³⁹

Tidning för Södermanland publicerade den 18 april 1848 en inbjudan som räknade 21 undertecknare. Namnen är tydligt valda för att så förtroendeingivande som möjligt representera stadens olika grupper. Ett namn förvånar — rådmann E. U. Stenquist. Han saknades ju på petitionen 1844.⁴⁰ Detta har i det föregående tolkats som ett tecken på att han då hörde till den konservativa sidan i representationsfrågan. Tolkningen kan i och för sig vara riktig ty för det första hade representationsfrågan kommit i ett annat läge än det som rådde 1844, och för det andra gällde uppropet formellt endast bildandet av ett reformsällskap. Från Stockholm hade utgått två alternativ, ett majoritetsförslag som grundade sig på personlighetsprincipen — per-capita-röstning — och relativt utsträckt valrätt samt ett minoritetsförslag med väl tilltaget utrymme för konservativa garantier. Tidning för Södermanland gjorde intensiv propaganda för majoritetsprogrammet,⁴¹ vilket också antogs — med tillägg om utvidgning av rösträtten till e.o. tjänstemän och oavlönade docenter vid universiteten — då sällskapet bildades den 2 maj. I den styrelse som valdes ingick inte Stenquist. Av nyköpingsbor som ingick kan nämnas borgmästaren Lindeberg, C. H. Des Réaux, handlaren Alexander Osenius samt läderfabrikören Brinck.⁴²

Samma dag som Nyköpings reformsällskap kom till överlämnades ett kungligt representationsförslag till ständerna, vilket under händelsernas tryck hade fått en något mindre konservativ karaktär än ursprungligen planerats. Detta antogs nu vilande av riksdagen men den liberala oppositionen var långt ifrån nöjd.⁴³ Tidning för Södermanland började tidigt propagera för att fälla reformprojektet.⁴⁴ Med allmänna överslag och med sifferexempel från Nyköping ville tidningen visa att valen i städerna skulle komma att behärskas av ämbetsmännen samt de större näringsidkarna och fastighetsägarna.⁴⁵

Med utgången av år 1849 upphörde Tidning för Södermanland. Des Réaux lämnade den publicistiska banan för att ägna sig åt bankmannens. Rörelsen kom därmed åter i Wings händer och Nyköpings-Bladet återuppstod. Des Réaux' avskedstagande till läsekretsen formade sig till en betraktelse i representations-

³⁹ *Borell*, s. 231 f, 237 ff.

⁴⁰ Tidning för Södermanland 5.5.1848.

⁴¹ Tidning för Södermanland 14.4., 22.4., 25.4., 28.4.1848.

⁴² Tidning för Södermanland 5.5.1848.

⁴³ *Borell*, s. 242—257. Representationsförslagets datum s. 250.

⁴⁴ Första artikeln i Tidning för Södermanland 12.12.1848. Jfr *Borell*, s. 264 ff för AB:s hållning.

⁴⁵ Tidning för Södermanland 2.1., 25.5., 4.9., 18.12.1849. Winge återgav en del av tidningens siffror från 18.12 i debatten. Bg 1850—51, II, s. 256.

frågan. För att åstadkomma ett klart alternativ till den kungliga propositionen hade representanter för reformsällskap från landets olika delar sammanträtt i Örebro. Tidning för Södermanland understödde örebroförslaget men såg mörkt på möjligheterna att genomföra det, nu sedan ”reaktionen vunnit övertag inom hela Europa”. Nästa örebromöte, som skulle ta ställning till ett färdigt utformat lagförslag, borde därför tillmötesgå den konservativa sidan ifråga om kammarbildningen. Modifikationer fick dock inte tumma på rösträttens utsträckning och personlighetsprincipen en man en röst. Även om en genomgripande reform tillfälligt stoppades, kunde en utveckling i demokratisk riktning på längre sikt inte hejdas.⁴⁶

Per Eric Winge representerade Nyköpings reformsällskap vid det andra örebromötet. Han var inte beredd att kompromissa på samma sätt som Des Réaux utan ville tvärt om ändra 1849 års beslut i radikal riktning.⁴⁷ Därmed gick han också emot de direktiv som hans eget reformsällskap givit.⁴⁸ Samma radikala hållning ådagalade han genom att motionera om inskränkning av kungens vetorätt i lagstiftningsfrågor till endast suspensivt veto på samma sätt som i Norge. Ingendera av dessa ståndpunkter vann dock gehör i Örebro.⁴⁹

Valet 1850 hölls kort tid efter det att örebromötet avslutats. Nyköpings-Bladet innehöll endast ett bidrag som möjligen är att beteckna som valpropaganda. Det var delar av en artikel i Örebro Tidning som återgavs. I ironiska ordalag beskrev artikelförfattaren sina ”vilande” vänners dilemma i representationsfrågan. Därmed vände han sig mot Aftonbladet och andra liberala tidningar som nu anslutit sig till det vilande förslaget. Kungen hade däremot tagit sin hand från propositionen, som tvingats fram genom 1848 års händelser.⁵⁰ Artikelförfattaren tillkännagav att det inte gick att rösta ja och samtidigt erkänna personlighetsprincipen.⁵¹

Vilket samhällsskikt som mobiliserades mot propositionen hade man fått ett begrepp om redan genom Des Réaux’ sifferunderstödda propaganda. Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning uttryckte framtidsperspektivet i mer demagogiska ordalag. Inför örebromötet hade Nyköpings-Bladet återgivit bland annat följande: ”Det vore en evig vanära för de svenska män som nu leva, om svensk historia skulle anteckna att i vår tid ämbetsmannaväldet och penningaristokratien finge beröva svenska folket dess urgamla beskattnings- och lagstiftningsrätt.”⁵²

Den allmänna reaktionen i förening med hantverkarmisshöjningen mot näringsrefor-

⁴⁶ Tidning för Södermanland 28.12.1849.

⁴⁷ K. Reinhold, Reformsällskapena och de allmänna reformmötena i Örebro år 1849, 1850, 1853, Gbg 1917, s. 169.

⁴⁸ Nyköpings-Bladet 5.3.1850.

⁴⁹ Reinhold, s. 172, 175, 189 not 2.

⁵⁰ Borell, s. 269 ff, 284 f.

⁵¹ Nyköpings-Bladet 16.8.1850.

⁵² Nyköpings-Bladet 12.4.1850.

men underbyggde förhoppningar hos den konservativa sidan.⁵³ Nyköpingsvalet 1850 blev dock mycket likt valet 1848. Winge fick 146 ½ röster eller 68 procent av antalet avgivna och Stenquist stannade med 64 röster på ungefär samma nivå som 1848.⁵⁴

Frågan om hantverksfriheten blev som väntat ett av de stora debattämnena i borgarståndet. Flera riksdagsmän hade fått uttryckliga instruktioner att verka för inskränkningar i den så kallade självförsörjningsrätten och för utvidgning av mästerskapstvånget.⁵⁵ Winge påstod sig dock inte ha något sådant uppdrag. Beträffande självförsörjningsrätten hävdade han att inget direkt missnöje fanns i Nyköping. Och ifråga om mästerskapstvång yttrade han i riksdagens begynnelse-skede, att detta lika gärna helt kunde utgå, eftersom listan på de näringar för vilka sådant krävdes var högst godtycklig.⁵⁶ När ett senare utskottsförslag om utsträckt mästerskapstvång förelåg tog dock Winge positiv ställning, men i ordalag som avslöjar en viss ambivalens och som renderade honom en skrapa från den svurne skråfienden, grosshandlaren Murén i Gävle.⁵⁷ Även senare under riksdagen uppvisade Winge en något oklar hållning i sakfrågan; han ville uppenbarligen gärna solidarisera sig med hantverkarna.⁵⁸

I valet 1853 ryckte Stenquist förbi Winge och vann seger med lika god marginal som tidigare medtävlaren. Siffrorna blev 159½ mot 69½.⁵⁹ Valet hölls i kole-rans tecken. Det var inte bara döden som lade sordin på stämningarna utan också bristen på engagerande politiska ämnen.⁶⁰ Representationsfrågan hade hamnat i bakvatten och reaktionen hade stärkt sitt grepp över Europas länder. En glimt av de politiska stämningarna i Nyköping — visserligen från sommaren 1852 — får man genom ett brev från stadens reformsällskap till ledningen för reformrörelsen, där man som svar på en sondering meddelade att opinionen inom sällskapet var negativ till ett nytt örebromöte under året.⁶¹ Nyköpings-Bladet saknar helt innehåll som kan förbindas med en valrörelse år 1853. Liberala farhågor om konservativa framgångar hade nu som tidigare i stor utsträckning grundat sig på hant-hantverkaragitation mot näringslagstiftningen.⁶²

⁵³ Borell, s. 286.

⁵⁴ Magistratsprot. 28.8.1850:215, ULA.

Stänkröster: Abraham Löfvenius 3, mjölhandlaren Anders Carlsson 1.

⁵⁵ Lindström, Näringsfrihetsfrågan i Sverige, s. 99 ff.

⁵⁶ Bg 1850—51, I, s. 226 f.

⁵⁷ Bg 1850—51, III, s. 855, 866.

⁵⁸ Bg 1850—51, IV, s. 228, 860 f.

⁵⁹ Magistratsprot. 24.8.1853:128, ULA. Läderfabrikören Brinck fick 3 stänkröster.

⁶⁰ Nyköpings-Bladet överflödar av notiser om koleran under sommaren 1853. Jfr S. Niklasson, Valen i Stockholm till borgarståndet 1809—1865 (i Studier och handlingar rörande Stockholms historia utgivna av Nils Ahnlund, II, Uppsala 1953), s. 174.

⁶¹ Brev och handlingar rörande reformsällskapets historia 1844—1865, D 1995, fol. 121, KB. Jfr Reinhold, s. 212.

⁶² Lindström, Näringsfrihetsfrågan i Sverige, s. 123 f.

Valrörelsen i landet inför det som skulle bli ständsriksdagens ”långa parlament” 1856—1858 är liksom den föregående rätt okänd.⁶³ Det finns dock skäl att anta att den var livligare. Ätminstone gäller detta i hög grad för Nyköping. Nyköpings-Bladet innehöll flera artiklar i politiska ämnen och uppmanade valmännen att ta ställning i viktiga frågor som skulle behandlas på riksdagen. För första gången uppmanades valmännen offentligt att sammanträda för att förvissa sig om kandidaternas tänkesätt. Huruvida något ”valmöte” kom till stånd i Nyköping är dock obekant. En artikel tog upp regeringens, vid föregående riksdag som vilande antagna proposition angående överflyttning av tryckfrihetsförordningen från grundlag till vanlig civillag. Det var angeläget att ett samhälle med huvudsakligen ”liberala valmän” försäkrade sig om att riksdagsmannen var beredd att medverka till att stoppa dessa planer. Omröstningen vid föregående riksdag i den viktiga förtroendefrågan om kreditivanslagen hade visat, att ”representanter vilkas liberala åsikter man antagit för ganska fasta, hade låtit jämka med sig”.⁶⁴ Hänsyftningen på Stenquist, som vid debatten av denna fråga i mycket tydliga ordalag tagit parti för regeringen och mot oppositionen,⁶⁵ förefaller uppenbar. Intrycket av agitation mot Stenquist förstärks då man känner till att denne i tryckfrihetsfrågan stött den ende i ståndet — den konservative borgmästaren Kock i Malmö — som velat hävda att regeringen haft ett ”ädelt syfte” och hoppades på ett gott resultat av initiativet.⁶⁶ Stenquist gick även denna gång segrande ur valstriden men marginalen till Winge, som fortfarande var motkandidat, blev knapp — 131½ mot 103½.⁶⁷

Winge hade varit en konsekvent oppositionsman alltifrån sin första riksdag till sin sista.⁶⁸ Den politiska liberalismen hade i honom en ivrig förkämpe. Viktigast är hans engagemang för en representationsreform med personlighetsprincipen som grund och vidsträckt rösträtt som mål. Hans inställning till självstyrelsefrågorna passar väl in i det liberala mönstret.⁶⁹ Ett yttrande av Winge vid 1850—51 års riksdag ger belägg för hans liberala utgångspunkter i sociala frågor: då han motionerade för avskaffande av husagan sammankopplade han detta krav med franska revolutionens mäktiga inverkan till förmån för erkännande av ”människorätt och människovärde”.⁷⁰ Även i religionsfrågan gav han uttryck åt en konsekvent liberalism genom att 1850 motionera om statskyrkans avskaffande.⁷¹ Borgmästaren Kock beskrev honom i ett brev som ”alltid ytterst till vänster” i

⁶³ Wallin, s. 103.

⁶⁴ Nyköpings-Bladet 18.4., 22.4., 24.4., 29.4.1856. Cit. 18.4.1856.

⁶⁵ Bg 1853—54, VI, s. 469.

⁶⁶ Bg 1853—54, IV, s. 806, Bg 1856—58, I, s. 305 f. G. Hasselberg, Oskar I och tryckfrihetsfrågan 1849—56 (i Historisk tidskrift 1970), s. 195, 198 ff.

⁶⁷ Magistratsprot. 30.7.1856:126, ULA.

⁶⁸ Winges motion Bg 1850—51, bil., nr 51 utgör ett uttrycksfullt belägg från hans sista riksdag.

⁶⁹ Bg 1847—48, I, s. 348 ff. Liknande ställningstaganden Bg 1850—51, I, s. 469 f, II, s. 619.

⁷⁰ Bg 1850—51, I, s. 328 f.

⁷¹ Bg 1850—51, bil. nr 89.

ståndet.⁷² Om Wings liberala linje i politiska frågor var fast så kunde han ibland lämna doktrinen då det gällde liberalismens ekonomiska sida. Främst tycks det ha skett av hänsyn till hantverkarnas intressen, men han accepterade även industrins behov av prohibitiv lagstiftning. Då han vid riksdagen 1850—51 framförde krav på skydd för eskilstunamanufakturerna (han representerade då även Eskilstuna) och textilindustrin, motiverade han dock med hotet av arbetslöshet och utvandring.⁷³ Arbetarintressen strödde han även genom att ivrigare än de flesta bland ständsbröderna propagera för borttagande av bevillning för arbetsfolk.⁷⁴ I skattefrågor företrädde han vidare näringsidkarnas intressen mot ämbetsmännens.⁷⁵

Rådman Stenquist, Wings medtävlare och ämbetsmannakollega i magistraten, var regeringstrogen.⁷⁶ I representationsfrågan intog han en försiktig hållning. Då grundlagsändringen om en utvidgning av borgarståndet med näringsidkare och fastighetsägare debatterades vid riksdagarna 1853—54 och 1856—58 uttryckte han sin tillfredsställelse över de stegvisa reformernas linje. Rådman Björcks — den liberala ledaren — reservation ville han inte diskutera. Närmare stod han den konservativa borgmästaren Stolpe.⁷⁷ För Stenquist låg det mest positiva i att ståndet skulle vinna ”uti intelligens, som evad den är iklädd den uniformerade eller svarta rocken skall höja ståndets anseende”. Däremot var han angelägen om att sätta spärr nedåt.⁷⁸ Avståndstagande från politiskt-liberala tänkesätt markerade han även i andra frågor bland annat genom sin inställning till husagan: ”Nutidens självsvåldiga idéer” i synnerhet bland hantverksgeäller måste kunna tyglas genom rätt att utdela aga.⁷⁹ Den ekonomiska liberalismen stöddes däremot av Stenquist, åtminstone då det gällde industriell verksamhet, bankfrågor och kamp mot skrämentalitet.⁸⁰ Emellertid var han inte beredd att uppge förbudet mot handelsbodan inom tre mil från en stad.⁸¹ Det är uppenbart att Stenquist hörde till den konservativa falangen inom borgarståndet. Den konservativa sidenfabrikören K. A. Almgren kunde också i ett brev 1857 till sin sväger brukspatronen på Forssa C. G. Indebetou belåtet räkna in Stenquist som en ”av våra”.⁸²

Stenquists framgångar kan inte förklaras med hantverkarmissnöje över närings-

⁷² C. J. Kock t. C. G. Indebetou (odat., okt. (nov. enl. Höjer), Indebetouska arkivet, Forssa.

⁷³ Ovan s. 126, 129 och Bg 1850—51, bil. nr 14, III, s. 620.

⁷⁴ Bg 1844—45, bil., nr 87, I, s. 95, II, sö 357 ff, 1847—48, II, s. 431, 1850—51, III, s. 124 f.

⁷⁵ Bg 1844—45, bil., nr 52.

⁷⁶ Ovan s. 130 och Bg 1853—54, IV, s. 612 f. Jfr *G. Heckscher*, Representationsreformen, II, Doktrin och politik 1840—1865 (=skrifter utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala, 17), Uppsala 1943, s. 221.

⁷⁷ Enl. Östgötha Correspondenten 2.2.1859 kunde han liksom Stolpe ge tillfällig handräckning åt oppositionen. Båda ville samtidigt bevara folkets förtroende och hovets gunst.

⁷⁸ Bg 1853—54, V, s. 473, 1856—58, I, s. 362.

⁷⁹ Bg 1853—54, IV, s. 815 f.

⁸⁰ Bg 1853—54, V, s. 663 f, 667 f, 1949 f.

⁸¹ Bg 1856—58, IV, s. 606.

⁸² *T. Höjer*, Handlingar ur Indebetouska arkivet (=Historiska handlingar 36:3), Sthlm 1958, s. 99. K. A. Almgren t. C. G. Indebetou 9.9.1857. Av C. J. Stolpe t. C. G. Indebetou 28.4.1857, Forssa.

författningarna. Sannolikt bestod kärnan i Stenquists röstunderlag av textilfabrikörernas röster. Redan för valet 1839 kunde vi ju notera tecken på att just en textilfabrikör vägrade att sluta upp bakom Winge. Att det konservativa partiet hade ett starkt fäste hos denna grupp i Norrköping och Stockholm är välbekant. Emellertid var fabrikörsrösterna inte mycket att vinna val på. 1856, då gruppens röststyrka var ovanligt hög, avlämnade de största röstberättigade textilfabrikörerna, bröderna Lövvenius och Indebetou, tillsammans inte mer än 26 sedlar.⁸³ Huvudparten av Stenquists väljare måste sökas bland handlare och hantverkare. Antagandet att handlarna lämnat det förnämsta stödet är mot bakgrund av Stenquists agerande i riksdagen naturligtast. Är antagandet riktigt ligger en viktig del i förklaringen till Stenquists framgångar i det faktum att handlarnas och fabrikörernas totala röststyrka under 1850-talet passerade hantverkarnas. Medan hantverkarna så sent som 1847 kunnat mobilisera 120½ röster mot 91 för handlare och fabrikörer, var motsvarande siffra 1856 108½ mot 138.⁸⁴ I dessa siffror ligger utan tvivel verkningarna av 1846 års näringsreform.⁸⁵

Stenquists stora seger 1853 går inte att förklara enbart med handlares och fabrikörers ökade röststyrka. Hans röstetal, 159½, var större än båda dessa gruppers sammanlagda tal. Opinionsförskjutningen till Stenquists fördel ses enklast i belysning av den politiska reaktionen under 1850-talets första år. Winge blev alltför radikal i det förändrade klimatet och Stenquist tedde sig tillräckligt "liberal" också för ett samhälle "vilkas flesta medlemmar omfatta liberala åsikter". När sedan stämningarna svängde under decenniets senare del ökade Winges röstsiffror åter.

Att den liberale oppositionsmannen Per Eric Wings trognaste väljare främst torde vara att finna inom hantverkarnas led är ett kanske något överraskande resultat av den föregående undersökningen. Man har ju vant sig vid att betrakta hantverkargruppen i borgarståndet som pålitligt antiliberal.⁸⁶ Hantverkarna tenderade att hamna i den konservativa fällan på grund av sitt motstånd mot näringsfriheten. I den politiska liberalismen fanns dock mycket som appellerade till hantverkarna i Nyköping. På den kommunala arenan leddes kampen för utvidgad självstyrelse av det undre skiktet inom borgerskapet, företrädesvis hantverkare, alltsedan 1830-talet, medan handlare och fabrikörer gärna var i allians med magistraten. Det är förståeligt om hantverkarna sympatiserade med liberalismens demokratiska idéer och önskade en representationsreform på personlighetsprincipens grund. Det alternativ som målades upp i liberal press av radikalt snitt var ju att "ämbetsmannaväldet och penningaristokratien finge beröva svenska folket dess urgamla beskattnings- och lagstiftningsrätt". Uppslutningen bakom liberalen Winge var naturlig i synnerhet som inget stöd för skräintresset var att vinna hos

⁸³ Röstlängd 30.7.1856 i Magistratshandl. 1856, ULA.

⁸⁴ Se tab. 4 s. 151.

⁸⁵ Jfr *Westerlund*, s. 63 f.

⁸⁶ Se t.ex. *Carlsson*, Ståndssamhälle och ståndspersoner, s. 307—316.

den konservative rådman Stenquist, som ju var minst lika liberal som Winge i ekonomiska frågor. Den givna tolkningen av de politiska grupperingarna i Nyköping innebär gruppering efter sociala skikt. Borgerskapets övre skikt av handlare och fabrikkörer stod socialt och även politiskt närmare magistrat och överhet än hantverkarna, vilka kanske just på grund av sin sociala underlägsenhet hade lättare att anamma en oppositionell attityd.

III. Rösträttsreformen 1858

1. Valmanskåren

Efter beslut av riksdagarna 1853—54 och 1856—58 genomfördes en grundlagsändring som på ett avgörande sätt utökade rösträtten vid städernas val. De burskapsägande borgarna utgjorde ej längre ensamt valkorporation. Grundlagsändringen gav rösträtt även åt övriga idkare av ”borgerlig näring”, alla magistratspersoner samt åt fastighetsägare utan burskap. Från rösträtt uteslöts dock de fastighetsägare som tillhörde adels- eller prästeståndet, däremot ej — sannolikt genom ett misstag — näringsidkare av dessa stånd. Rösträtt tillkom ej heller fastighetsägare eller näringsidkare med låg social ställning: militärmanskap, vaktbetjäning vid allmänna och enskilda inrättningar ”eller andra som med dessa jämförliga eller ringare äro”, de i annans tjänst fast eller tillfälligt anställda samt självförsörjare.⁸⁷

Nedanstående tabell visar hur valmanskåren i Nyköping förändrades genom reformen.

Tabell 1. Valmanskårens förändring i Nyköping genom rösträttsreformen 1858

	Näringsidkare		Fastigh.äg. (icke näringsidkare)	Mag.person (icke näringsidk. el. fast.äg.)	S:a
	Borg.	Ej borg.			
Handl. större fabr. m.fl.	37	8		1	46
Hantv. traktör. skepp.	60	21			81
Ämb.män i allm.tj. och utöv. av fria yrken			9	1	10
Tjm. i lägre grad i allm.tj.			5		5
Tjm. o. jämförliga i ensk.tj.			2		2
Gårdsäg. jordbrukare			5		5
Summa röstberättigade	97	29	21	2	149

Källor: Röstlängd för riksdagsmannavalet 1859 i Röstlängder, Rådhusrätten och magistraten, NSA. Borgare enl. röstlängd 1856 i Magistratshandl. 1856, ULA, jfrt med därefter erhållna och uppsagda burskap enl. Magistratsprot. 1856—1859, ULA. Fastighetsägare enl. kommunal uppbördsbok 1859. Drättselkammaren, NSA.

⁸⁷ C. Naumann, Sveriges grundlagar, Malmö 1859, s. 64 ff (RO § 14). Carlsson, Ståndssamhälle och ståndspersoner, 314 f.

Som synes ökade valmanskåren från 97 till 149 personer eller med 54 procent. Ökningen var antagligen relativt stor jämfört med många andra städer.⁸⁸ De nytillkomna väljarna var främst näringsidkare och bland dessa dominerar skeppare (4), traktörer (6) samt hantverkare (9) och större fabriker (3) som utövade sina näringar på fabriksordningens grund och därför inte var pliktiga att söka burskap. I fastighetsägargruppen ingick bland andra länsstatens folk, magistratspersoner, läkare och lärare, stadens tjänstemän samt ett par representanter för gruppen tjänstemän i enskild tjänst — en ”mekanikus” och en verkmästare vid bruket. Att de sistnämnda skulle ha rösträtt är inte självklart eftersom de ju var i annans tjänst. Gruppen magistratspersoner, slutligen utgjordes av litterate rådmannen Stenquist samt borgarrådmannen, före handlaren Johan Fredrik Walmstedt, som numer varken ägde fastighet eller utövade näring.

I litteraturen nämns oftast inte att de fastighetsägare uteslöts från rösträtt som stod på ungefär arbetskarlens sociala nivå.⁸⁹ Troligen har man ansett att denna grupp var så liten att den kan försummas i översiktliga framställningar. Sten Carlsson utgår också från att ”den allra största delen” av de orepresenterade hus- och tomtägarna fyllde rösträtts- och valbarhetsvillkoren.⁹⁰ Som nedanstående tabell visar kan detta knappast sägas ha varit fallet i Nyköping.

Tabell 2. Fastighetsägare som ej fick rösträtt genom reformen 1858

Vaktbetjäning m.fl.	9	
Självförsörjare	8	
Jordbrukare	4	
Arbetskarlar	29	
Kvinnor		35
Summa	50	35

Källor: De som ingår i tabellen är fastighetsägare som ej debiterats riksdagsmannaarvode. I Nyköping ej mantalsskrivna har dragits ifrån. Kommunal uppbördsbok 1859, Drätselkammaren, NSA samt Mantalsslängd 1858 i Länsräkenskaper, Söderm.län, RA.

Antalet fastighetsägare (manliga) som inte fick rösträtt genom reformen 1858 var alltså nästan lika stort som antalet nytillkomna röstberättigade. Ytterligare en grupp fastighetsägare fränkandes rösträtt, nämligen kvinnor, både borgaränkor och andra. Som framgår av tabellen var deras antal i Nyköping 35. Det finns emellertid ett, av samtiden mycket uppmärksammat, exempel på att kvinn-

⁸⁸ Wallin, s. 21 med not 40.

⁸⁹ Se t.ex. Sten Carlsson, Svensk historia, II. Tiden efter 1718, Sthlm 1970, s. 340. Fahlbeck, s. 390, 407. Den senares framställning återges av t.ex. S. Ekman, Slutstriden om representationsreformen (=Studia Historica Upsaliensia, XXII), Uppsala 1966, s. 32.

⁹⁰ Carlsson, Ståndssamhälle och ståndspersoner, s. 314, Wallin har gjort beräkningar och samlat siffror som tyder på att breddningen av elektoratet hade ”en tämligen ringa effekt”, men har ej sökt förklaringen till att både samtid och eftervärld missbedömt reformens innebörd (s. 21 med not 40).

lig rösträtt medgavs: i Uppsala kunde man inte se att grundlagen uppställde något hinder härför.⁹¹

2. Striden om valordningen

Rösträttsreformen medförde att de gamla röstberäkningsgrunderna på många håll inte kunde användas. Det förutsattes därför att städerna upprättade förslag till nya valordningar som skulle granskas och fastställas av Kungl. Maj:t. Om inte någon grupp bland de röstberättigade önskade en ändring i valsättet skulle emellertid utskyldsbeloppen för vad var och en ”till staden eller dess allmänna behov” skattade användas som röstgrund. Det var den principen som sedan gammalt gällde vid riksdagsmannaval i Sveriges städer, men den hade tillämpats på många olika sätt. Ifrågasattes ändring i valsättet skulle voteringar ske efter den nämnda mycket oklara skattegrunden.⁹²

I Nyköping liksom i många andra städer gav valordningsfrågan upphov till både häftiga och långdragna strider. Demokratiskt liberala krafter grep tillfället att söka införa personlighetsprincipen — en man en röst — vid riksdagsmannavalen, medan borgerligt liberala och konservativa arbetade för att bibehålla graderad rösträtt.⁹³ Uppgiften i detta avsnitt blir att följa valordningsstriden i Nyköping och att söka gruppera valmanskåren med utgångspunkt från inställningen till personlighetsprincipen och den graderade rösträtten.

Upptakten markeras av två artiklar i Nyköpings-Bladet dagarna innan valordningsfrågan första gången behandlades av de röstberättigade på rådstugan. Tidningen pläderade i värtaliga ordalag för personlighetsprincipen.⁹⁴ Då de röstberättigade sammanträdde den 12 maj 1858 grep Winge åter tillfället att göra propaganda för personlighetsprincipen, genom att läsa upp en artikel ur Östgötha Correspondenten. Artikeln innehöll argument som var synnerligen lämpade att påverka borgerskapet i Nyköping, trots att den väl främst var komponerad för linköpingsbruk. Den påstod att de nytillkomna röstberättigade huvudsakligen var förmögna personer. Majoriteten av borgerskapet, som redan tidigare haft svårt att hävda sig mot ett fåtal stora röstägare, skulle med graderad rösträtt få ytterligare minskat inflytande, i synnerhet om graderingen ökade. ”Frågan utgör därför borgerskapets vara eller icke vara.” Antogs personlighetsprincipen kunde borgerskapet göra sig gällande. ”Vill däremot borgerskapet, dvs. det största antalet av detsamma, de mindre handlarna och hantverkarna, efterskänka icke så litet av den betydelse de nu äga och liksom upplösa sig i de högre förmögenhetsintres-

⁹¹ Upplysning av doc. Göran B. Nilsson som kommer att publicera ett arbete om 1858 års reform.

⁹² *Naumann*, 1859, s. 65.

⁹³ Se not 91.

⁹⁴ Nyköpings-Bladet 7.5., 11.5.1858.

sena, så må de lägga till grund för valbarheten (läs: valrätten) skatter och bevilling; men därmed kan de också taga avsked av den förhoppningen att någonsin få efter sitt sinne tillsätta en riksdagsman.”⁹⁵ Dessa demagogiska tongångar klingade nu bättre än de skulle ha gjort bara några år tidigare. Anläggningarna vid stadens gamla mässingbruk upplevde sedan 1856 sin andra våldsamma expansionsperiod — den första hade slutat i konkurs 1845 — nu under geschwornern G. A. Lundhquists ledning.⁹⁶ Denne ensam betalade redan närmare tio procent av kommunalutskylderna för samtliga röstberättigade.⁹⁷ Det stora hotet var sålunda att Lundhquist i fortsättningen skulle komma att dirigera riksdagsmannavalen.

Valordningsfrågan avgjordes inte vid denna sammankomst. Man kom dock så långt som till votering i huvudfrågan, huruvida röstberäkningen skulle ske per capita eller efter skatt, eventuellt med begränsning inom en tiogradig skala. Det sistnämnda alternativet innebar en ganska starkt minskad spännvidd mellan högsta och lägsta röstetal i förhållande till den traditionella fyrkgraderingen i Nyköping. 1856 hade röstetalen varierat mellan 13 och $\frac{1}{2}$.⁹⁸ Voteringen företogs per capita och öppet, sålunda helt i strid med den nya grundlagen. En överväldigande majoritet av de närvarande uttalade sig för personlighetsprincipen. Man nöjde sig inte med justeringar i den graderade skalan.

Att voteringen skett efter huvudtal gav en välkommen anledning till protest från motståndarsidan. Magistraten — dvs. borgmästaren och de rådmän som inte deltagit i omröstningen — förklarade sig emellertid jävig, med motiveringen att de som röstberättigade hade del i saken. Avgörandet överlämnades åt en särskilt tillförordnad magistrat vars uppgift det blev att leda de fortsatta överläggningarna i valordningsfrågan. Jävsförklaringen var i första hand ett streck i räkningen för Winge och hans meningsfränder, vilka ju hade övertaget vid sammankomsten. I en tidningskommentar uttryckte Winge farhågor för att de gynnsamma stämningarna skulle svänga under påverkan av motståndarsidan. Borgmästaren och de i beslutet deltagande rådmännen kritiserades för bristande kurage.⁹⁹

Nyköpings-Bladet gav ett referat av händelserna som uppkallade en representant för den graderade rösträttens förespråkare att författa en insändare. Skribenten ville inte gå med på att något verkligt beslut fattats i valordningsfrågan. Sammankomsten visade däremot att ärendet var alltför litet förberett. ”Att det

⁹⁵ Cit. efter Nyköpings-Bladet 14.5.1858.

⁹⁶ *Westerlund*, s. 6 ff.

⁹⁷ Lundhquist kommunalskatt enl. intyg av stadskassören i Handlingar till statsrådsprot. i justitiedep., ärenden 13.7.1859:15, RA, jämförd med skattsumman för samtliga röstberättigade enl. den tryckta röstlängden på samma plats plus Lundhquists. Antalet röstberättigade i längden är visserligen något för lågt.

⁹⁸ Se röstlängd 30.7.1856 i Magistratshandl. 1856, ULA.

⁹⁹ Magistratsprot. 12.5.1858, ULA, har antecknat 41 närvarande. Nyköpings-Bladet 14.5.1858 anger i en första version majoritetens numerär till exakt 45, i en senare i samma nummer till ”cirka” 45. Minoriteten anges till 8 à 9.

fördelaktigaste valsättet skulle kunna utrönas i elfte timmen genom fagert och rörande tal om människans rättigheter i allmänhet, med förbiseende av hennes skyldigheter, olika verksamhet och olika ansvarighet; att man med sannskyldig nytta för samhället skulle kunna fatta viktiga beslut blott till förment motverkan av den eller den personens inflytande för ögonblicket; det är föga troligt." Läsaren uppmanades — i något inlindade ordalag — att noga tänka efter vad som gagnade honom. Det var inte bara sitt röstinflytande väljarna hade att ta hänsyn till. En viktig sak var hur riksdagsmannaarvodet skulle uttaxeras. Den demokratiskt liberala linjen var att rösträtten skulle vara lika men riksdagsmannaskatten inkomstgraderad. Att insändaren meddelade sin uppfattning att rösträtt och uttaxeringsgrund ovillkorligen måste överensstämma var säkerligen ingen tillfällighet. Detta kunde dels påverka bättre ställda som "skrämts" in i den "demokratiska" fällan genom Lundhquists hotande dominans. Frågan var om de ville offra eget inflytande och ändå ta på sig hög riksdagsmannaskatt för att stoppa Lundhquist. Dels kunde det påverka mindre skattebetalare att avstå från lika rösträtt för att slippa hög riksdagsmannaskatt.

Nyköpings-Bladet svarade i samma nummer med att gillande citera den radikala Öresundsposten, som varnade för att borgarståndet skulle komma att göra penningen till en ny gudom sedan det bidragit till att "undergräva adels- och prästadömet's beläten".¹ I en egen artikel den 2 juli vidgade Nyköpings-Bladet detta perspektiv. Det gällde inte bara frågan om valordning för riksdagsmannaval. Det gällde hela samhällsutvecklingen, huruvida "de förmögna ännu en tid vilja förneka de obemedlade möjligheten att till lika grad som de värna sina rättigheter, fastän de förmögna på även annan väg än den politiska äro i tillfälle att skydda sina förmåner". Artikelns högstämde ideologiska avsnitt slutade i rent profetiska rymder: De andliga krafterna måste alltid stå över de materiella. "Så har den Gud velat som tilldelade människan förnuft och fri vilja; och de dödliga vilka motsätta sig riktningen av hans världsutvecklingssystem och sålunda underkänna människovärdet, bliva förr eller senare till intet, de må vara aldrig så väldiga i makt eller i snille." — Något stilbrytande följer därpå taktiska anvisningar för frågans vidare handläggning. Man måste vara noga med att hålla sig till laga former så att motståndarsidan inte som förra gången kunde ointetgöra majoritetens vilja genom formella anmärkningar. Men innan det blev dags att rösta om själva valordningen måste frågan om riksdagsmannaarvodet avgöras. Finten att lika rösträtt förutsätter lika betalning till riksdagsmannen, vilken enligt Nyköpings-Bladet var ägnad att förmå de "obemedlade" att avstå från sina anspråk, fick inte lyckas.²

Att denna taktik hade sina nackdelar avslöjades då de röstberättigade den 13

¹ Nyköpings-Bladet 28.5.1858.

² Nyköpings-Bladet 2.7.1858.

juli sammanträdde inför den särskilt tillförordnade magistraten. Bankkamreren C. H. Des Réaux framförde kravet på att grunden för uttaxering av riksdagsmannaarvode först skulle bestämmas. Säkerligen var det överraskande att G. A. Lundhquist hörde till dem som instämde. Men lite eftertanke klargjorde nog att Lundhquist hade skäl för sin manöver. Redan den ovan citerade insändaren avslöjade ju vid en noggrann läsning att personlighetsprincipens motståndare hoppades på avfall från bättre ställda, och dessa förhoppningar fick otvivelaktigt mera skäl för sig om de mindre skattebetalarna drev igenom en hårt graderad beskattningsgrund för riksdagsmannaarvodet. Vid nästa sammankomst som ägde rum den 9 november (resultatet den 13 juli blev nämligen endast att en kommitté tillsattes med uppgift att göra upp en röstlängd) drog Winge konsekvensen av den insikt Lundhquist agerande givit. Medan motståndarna nu krävde att först få avgöra uttaxeringsfrågan, motsatte sig Winge mycket bestämt. Den tillfälliga magistraten löste tvisten på ett sätt som gagnade Winge och hans meningsfränder genom att skjuta arvodesfrågan åt sidan. Motiveringen var att dess uppgift endast var att få till stånd ett lagligt beslut i valordningsfrågan.

Den 13 juli hade röstlängdens konstruktion varit det dominerande diskussionsämnet. Motståndarna till den lika rösträtten — av Nyköpings-Bladet i fortsättningen kallade ”högern” — godkände inte den längd som stadskassören upprättat och lyckades få frågan hänskjuten till en kommitté. Uppskovet var en misräkning för Winge och ”vänstern”. Senare kunde emellertid Nyköpings-Bladet som glädjeämne notera att kommittén bestod av fyra ”vänstermän” och en ”högerman”, och att av tre suppleanter två tillhörde ”vänstern”.³

Den röstlängd som blev resultatet av kommitténs arbete trycktes och allmänheten fick tillgång till den långt före sammankomsten den 9 november. Vid föregående tillfälle hade anmärkningar framförts mot att många kommunalskatter ej upptagits i stadskassörens längd. Nu ingick samtliga årliga penningavgifter utom riksdagsmannaarvodet. Gesällers, lärlingars och andra tjänares utskylder lades till husbondens summa, en åtgärd som främst bör ha gagnat hantverkarna.

Nyköpings-Bladet hade inför denna sammankomst avstått från propaganda i den yvigare stilen och i stort sett nöjt sig med att hänvisa till ”den lovvärda utgång som denna sak vann i Örebro”, där den lika rösträtten segrat.⁴ ”Högern” tog däremot tillfället i akt att söka åstadkomma en opinionsförskjutning i sista stund. Förre stadskassören och bergsfogden J. F. A. Ågren läste upp ett långt anförande där han med konservativa argument sökte underminera tron på den liberala personlighetsprincipen. ”Varför frångå ett beprövat (valsätt) och anta ett nytt oprövat”. Man måste tillse att stadens borgare trots rösträttsutvidgningen ”bliva oförkränkte vid de rättigheter de dittills haft. Icke sker det genom den lika

³ Nyköpings-Bladet 16.7.1858.

⁴ Nyköpings-Bladet 5.11.1858.

rösträtten, som totalt rubbar det hittills följda systemet . . . Tänker man allvarligt på saken, icke dåras man av snacket i tidningarna: om politisk jämlikhet, människovärde, lika rösträtt etc., etc.” Rösträtten måste anpassas till intresset i statens angelägenheter. Större anspråk på rättigheter än på skyldigheter ”är något nytt i rättsprincipen, som man tillförne aldrig anat. Vad blir då pratet om den politiska jämlikheten, de lika rättigheterna annat än att på kommunistiskt vis slå under sig en makt som andra tillkommer”. Ågren vände sig sålunda främst till det genuina borgerskapet. Dess rättigheter kunde inte bestå om den lika rösträtten antogs. Kommunistspöket fick illustrera vad som väntade i förlängningen av den politiska jämlikhetens falska lära.

Ågren presenterade också ett genomarbetat förslag till graderad rösträtt inom en tiogradig skala. Förslaget innehöll följande beräkning:

Skatteskipt	Röstetal	Antal personer	Summa röster för gruppen	Gruppens röststyrka i %	Gruppens skatt i %
Till 16:32	1	35	35	8	3
33:16	2	34	68	16	11
50	3	28	74	20	15
66:32	4	12	48	11	8
133:16	5	22	110	26	25
200	6	7	42	10	13
266:32	7	2	14	3	6
400	8	1	8	2	4
533:16	9	—	—	—	—
över 533:16	10	1	10	2	13
		142	419	98	98

Med Ågrens konservativa utgångspunkter var detta ett förslag som han hoppades skulle tillfredsställa de mindre skattebetalarna. Skalan gjorde ju betydande avsteg från principen rösträtt i direkt proportion till skatt. De lägst beskattade fick sålunda 8 procent av röststyrkan medan de betalade 3 procent av skatten, och G. A. Lundhquist fick endast 2 procent mot 13 procents skattebidrag. Denne var kanske inte nöjd men ”någon måste uppoffra sina fördelar på det allmännas bekostnad”.

Ågren hade rätt: Lundhquist var inte nöjd. Endast om något bättre förslag kom upp var han beredd att avstå från kravet på rösträtt efter skattebidrag och utan gradering, vilket var ”rättvisast och förnuftigast”. Inte heller stadsfiskalen Henric Vougt var beredd att utan vidare ansluta sig till Ågrens förslag, trots att han var emot den lika rösträtten, som varken hade historiska eller andra skäl för sig.

”Högern” var sålunda splittrad. De tveksamma fick inget klart begrepp om vad som var alternativet till personlighetsprincipen.⁵ Och då omröstningen äntli-

⁵ Nyköpings-Bladet 12.11.1858.

gen kom till stånd gällde den voteringsproposition som uppställts redan vid den första sammankomsten. Resultatet av den slutna voteringen blev att 37 personer med 2.224:33:5 rdr i skatt röstade för lika rösträtt medan 16 personer motsvarande 2.132:13:7 rdr röstade mot. Personlighetsprincipen segrade sålunda med en skatteövertikt av endast 92 rdr. Hade magistraten inte underkänt en fullmakt, där stadens näst störste skattebetalare Isaac Öberg med en kommunalskatt på 300 rdr gav Henric Vougt i uppgift att företräda hans intressen, hade resultatet blivit det motsatta.

Vilka röstade för och vilka röstade emot? Den naturligaste hypotesen måste vara att skiljelinjen gick mellan små och stora skattebetalare. Redan voteringsciffrorna antyder dock att denna förklaringsgrund har begränsad räckvidd. Skattemedeltalet för majoriteten var 60:6 rdr och för minoriteten ej mer än 75:35 sedan Lundhquists extremvärde frånräknats.⁶ En gruppering av valmanskåren och deltagarna i sammankomsten med utgångspunkt från Ågrens röstskala ser ut på följande sätt (vi kan tills vidare bortse från kolumnen längst till höger):

Skatteskikt	Antal personer	Antal närvarande enl. Magistratsprot.	”Högermän”
till 16:32	35	7	1
33:16	34	12	2
50	28	11	2
66:32	12	3	1
133:16	22	15	4
200	7	5	2
266:32	2	2	—
400	1	—	—
533:16	—	—	—
över 533:16	1	1	1
	142	56	13 (+3)

Sammanställningen visar att uppslutningen i de lägre skattegrupperna var relativt klen. ”Vänstern” hade sålunda inte lyckats över hövan med att mobilisera dem som hade största intresset av den lika rösträtten.

Avgörandet följdes av överklagande från ett antal ”högermän” varav tio deltagit i sammankomsten. De riktade en mängd formella anmärkningar mot röstlängden och Isaac Öberg klagade över att Vougt inte fått utnyttja hans fullmakt. De röstberättigade som inte besvärat sig fick inge förklaring.⁷ Undertecknarna av denna kan antas tillhöra ”vänstern”. Enligt Nyköpings-Bladet ingick, som nämnts,

⁶ Magistratsprot. 13.7. och 9.11.1858 saknas i protokollboken men finns i avskrift bland handlingarna enl. not 97 ovan s. 136. Där finns även Ågrens valordningsförslag. Antalet antecknade närvarande var tre fler än deltagare i voteringen.

⁷ Avgjorda mål 15.3.1859, Landskansliet, Länsstyrelsen, Nyköping. Besvaren dat. 14.12.1858 och förklaringen 29.1.1859.

i den kommitté som fått uppdrag att göra upp röstlängd endast två ”högermän”. Den ene var G. A. Lundhquist och den andre bör vara Abraham Löfvenius, eftersom just dessa två av de kommitterade saknas bland underskrifterna på förklaringen. Därmed är 11 av 16 ”högermän” lokaliserade. Ytterligare två kan med stor sannolikhet inringas. Det gäller Per Löfvenius, som ju sedan länge var en dominerande personlighet på den konservativa sidan inom borgerskapet och Herman Indebetou, vars inställning framgår av senare protokoll i valordningsfrågan.

Sätts dessa 13 ”högermän” in i tabellen ovan finner vi att spridningen på skatteklasser var synnerligen stor. De ledande ”högermännen” var stadens störste skattebetalare, G. A. Lundhquist, jämte stadsfiskalen Vougt, förre bergsfogden Ågren och lanträntmästaren Oldberg. De tre senare skulle ha erhållit 3, 4 respektive 5 röster enligt Ågrens förslag. På motsatta sidan var Per Eric Winge anföraren. Av hans sekundanter märks i protokollen kamreraren C. H. Des Réaux, handlaren J. E. Bäcklin samt apotekaren Adolph Huldberg. Alla dessa ”vänstermän” hamnar i Ågrens skatteklass 5 eller, för Huldbergs del, 6. Dessa siffror visar att man inte enbart har att räkna med votering efter intresse. Det ideologiska momentet måste ha haft stor betydelse. Debatten i Nyköping hade ju också i hög grad rört sig på ett ideologiskt plan.

Demokratiskt liberala argument stod mot konservativa. Om alla ”högermän” skall räknas som konservativa är dock tveksamt. Det är egentligen endast J. F. A. Ågren som bestämt kan förbindas med klart konservativa argument. Splittningen på ”högersidan” tyder inte heller på någon stark politisk gemenskap. ”Högern”, som alltså kan antas ha innefattat både konservativa och borgerligt liberala, dominerades i debatten av ämbetsmannaelement. Med säkerhet kan hit föras endast en hantverkare medan motsvarande antal handlare är tre. Vidare ingick i gruppen sannolikt flera större industriidkare. Här återfinns det traditionellt konservativa textilintresset. Flertalet genuina borgare stödde personlighetsprincipen. (Man kan räkna med att omkring 30 av majoritetssidans 37 personer ägde burskap. Av dessa 30 var ungefär dubbelt så många hantverkare som handlare och fabrikörer). Hantverkarna röstade i detta fall liksom i tidigare riksdagsmannaval merendels klart liberalt. Tendensen att handlarna var mindre pålitligt liberala synes också gå igen från riksdagsmannavalen. Vilken ståndpunkt borgmästaren och de litterata rådmännen valde går ej att fastställa.

”Vänstern” fick inte glädjas åt segern lång tid. Den 23 november kunde Nyköpings-Bladet meddela att regeringen De Geer vägrat fastställa valordningen för Örebro. Sanktionsvägran gjorde klart att inga valordningar med stadganden om omedelbart valsätt på personlighetsprincipens grund skulle komma att godtas.⁸ Nyköpingsbeslutet omintetgjordes därmed i realiteten och ärendet måste åter

⁸ Nyköpings-Bladet 23.11.1858.

tas upp. Formellt återförvisades det från länsstyrelsen sedan Öbergs klagomål godkännts.⁹

Det var fortfarande den särskilda magistraten som ledde förhandlingarna då ärendet behandlades vid ytterligare två sammankomster, den 29 april och 31 maj 1859.¹⁰ Regeringens sanktionsvägran synes ha dämpat ”vänsterns” stridslust. Nyköpings-Bladet avstod från att diskutera ämnet och Winge tycks ha uteblivit från sammankomsten. Slaget var förlorat. Nu gällde det förhandlingar.¹¹

En kommitté föreslog en tiogradig skala grundad på bevillning efter andra artikeln. En orsak till att man valde bevillningen var måhända att man hoppades att stridigheter om vilka skattetitlar som skulle tas med därigenom skulle kunna undvikas. Skalan gav ej mer än tre röster upp till 133:16 rdr i bevillning. Endast G. A. Lundhquist kom över denna summa. Apotekaren Adolph Huldberg var dock inte beredd att öppna vägen för vidsträckt gradering i framtiden och för tillfället tillerkänna Lundhquist tio röster. Han förordade därför att skalan klippes av vid tre. Lundhquist var inte själv närvarande och kunde inte försvara sitt intresse. Huldbergs förslag antogs utan votering men under protest från ”högermännen” Ågren, Vougt och H. Indebetou samt från J. E. Bäcklin vilken alltmer framträtt som ”vänsterns” ledare. Bäcklins protest är en mystifikation som endast kan förklaras som en brasklapp till medkommitteranden G. A. Lundhquist. Enligt vad denne senare hävdade skulle nämligen kommittén ha träffat en bindande överenskommelse som innebar att uppgörelsen om en tiogradig skala stod fast.¹²

Att bevillningen blev grundval för röstgraderingen motarbetades av J. F. A. Ågren. Hans motivering, att ämbetsmännen därigenom skulle vinna fördel på borgerskapets bekostnad, var mindre saklig än lämpad för församlingen. Den fick också en önskad bumerangeffekt. Majoriteten bestämde nämligen att endast bevillning av skatteföremål som gav rösträtt skulle tas med i beräkningen. Bevillning av löneinkomster — utom för borgmästare och rådmän i deras egenskap av magistratsledamöter — frånräknades sålunda. Ågrens kommentar var att detta beräkningssätt var ännu mer oförmånligt för ämbetsmännen än bevillning utan reduktion skulle ha varit för borgerskapet. I realiteten drabbades endast fem personer av röstreduktion vid det första valet — alla från två till en röst — däribland rådmän E. U. Stenquist och C. H. Des Réaux.¹³

Valordningen hade ännu inte fastställts då riksdagskallelse utgick. Som tidigare nämnts skulle i städer där ny valordning ej upprättats röstningen ske efter skatt till staden. Om valordningen inte blev sanktionerad i tid hotade alltså möjligheten

⁹ Utslaget i avskrift bland konseljhandlingarna enl. not 97 ovan s. 136. Förklaringen; not 7 ovan s. 140.

¹⁰ Dessa prot. finns förutom i konseljhandlingarna sist i Magistratsprot. 1858, ULA. Närvarolista endast 29.4.

¹¹ Jfr Nyköpings-Bladets referat 3.6.1859.

¹² Magistratsprot. 29.7.1859:148, ULA.

¹³ Detta framgår av ändringar på en röstlängd dat. 18.7.1859 i Magistratshandl. 1859, ULA.

att valet måste företas efter denna grund. Det är sannolikt i detta förhållande man har att söka förklaringen till att en röstlängd efter kommunalskatt justerades vid ett sammanträde med de röstberättigade den 18 juli 1859. Emellertid beslutades vid samma tillfälle att en röstlängd grundad på den träffade överenskommelsen skulle upprättas och justeras dagen före valet, vilket var utsatt till den 30 juli.¹⁴ En skrivelse från länsstyrelsen daterad 27 juli kunde vid denna tidpunkt bekräfta att valordningen fastställts redan den 7 i samma månad. Detta hade justitiestatsministern De Geer telegrafiskt meddelat. G. A. Lundhquist gjorde nu ett sista fruktlöst försök att få utnyttja sitt höga skattebelopp, genom att hävda att röstlängden inte lagligen kunde användas så länge beslutet om fastställelse av valordningen ej ankommit på vanlig väg.¹⁵

Den gamla tvistefrågan om hur riksdagsmannaarvodet skulle utgå togs inte upp förrän efter valet. Främst Bäcklin drev linjen att skatten skulle betalas i direkt proportion till bevillning, medan flera av motståndarna till personlighetsprincipen aktivt motsatte sig detta. I denna sista skärmytsling i valordningsfrågan segrade ”högern” med magistratens hjälp. I stället för att tillgripa votering avgjorde magistraten nämligen själv genom utslag och fastställde att arvodet skulle utgå i proportion till röstetal.¹⁶ Bäcklin avstod från att överklaga trots att han anmält missnöje.¹⁷

Den tregradiga skalan indelade valmanskåren i Nyköping 1859 på följande sätt:¹⁸

Bevillning	Röstetal	Röst- berättigade	I %	Röst- styrka	I %
till 6:32	1	40	27	40	14
„ 33:16	2	90	60	180	65
över 33:16	3	19	13	57	21
		149	100	277	100

Genom rösträttsreformen 1858 ökade valmanskåren i Nyköping med 54 procent. En stor grupp tidigare orepresenterade fick sålunda möjlighet att påverka riks-

¹⁴ Magistratsprot. 18.7.1859:140, ULA. Den justerade röstlängden återfinns på samma plats som den i föreg. not nämnda.

¹⁵ Magistratsprot. 29.7.1859:148, ULA.

¹⁶ Magistratsprot. 22.8.1859:172, ULA.

¹⁷ Se Supplikdiarium 1859, Landskansliet, Länsstyrelsen, Nyköping.

¹⁸ Efter röstlängd 30.7.1859 i Röstlängder, Rådhusrätten och magistraten, NSA. Enligt en uträkning av Vougt fördelade sig valmanskåren (före reduktion för lönebevillning) efter röststyrka sålunda: 1 röst 63 personer, 2—72, 3—14. Dessa siffror hade regeringen att gå efter då den tog ställning till valordningsförslaget. Se föredragandens anteckningar bland konseljhandlingarna not 97 ovan s. 136. Vougt's siffror i Magistratsprot. 31.5.1859.

dagsmannavalet. Den tregradiga skalan blev ur personlighetsprincipens synvinkel en förbättring jämfört med den tidigare fyrkgraderingen.¹⁹

IV. De sista valen till borgarståndet

Sedan valordningsstriden väl var överstånden tycks luften helt ha gått ur de politiska debattörerna i Nyköping. Valet 1859 föregicks ej av något offentligt meningsutbyte;²⁰ ej heller blev deltagandet särskilt livligt. Som framgår av tabell 3 gäller detta omdöme i något högre grad för de nytillkomna röstberättigade än det genuina borgerskapet.

Tabell 3. Deltagandet i riksdagsmannavalet 1859 fördelat på borgare och nytillkomna röstberättigade.

	Röstberättigade	Deltagare	I %	Röststyrka	Röststyrka för valdelt.	I %
Borgare	97	49	50,5	188	102	54,3
Nytillkomna	52	22	42,3	89	43	48,3
Samtliga	149	71	47,7	277	145	52,3

Källor: Se tab. 1 s. 133 ovan.

Redan den uteblivna kraftsamlingen från de tidigare orepresenterade sida — i och för sig inte oväntad — indikerar att någon förändring i den traditionella borgarrepresentationen ej kom till stånd genom valet. Järnhandlaren J. E. Bäcklin segrade överlägset med 112 röster närmast följd av C. H. Des Réaux som fick 14 och stadsfiskalen Vougt som fick 8. Elva stänkröster fördelade sig på fem namn varav tre var borgare.²¹ Flertalet nya röster gick sålunda till gamla borgare. Ej heller synes valet ha följt den skiljelinje som under valordningsstriden drogs upp mellan vänstermän och högermän. Valresultatet visar dels att flera av mot-

¹⁹ 1856, sista gången den gamla fyrskalan användes, fördelade sig valmanskåren efter fyrktal på följande sätt:

Röstetal	0,5	1	1,5	2	2,5	3	3,5	4	4,5	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Antal pers.	10	21	3	15	1	11	2	13	1	15	3	2	3	2	1	—	1	1
„ „ i %	30		58						12									
Antal röster	5	21	4,5	30	2,5	33	7	52	4,5	75	18	14	24	18	10	12	13	
„ „ i %	8		61						32									

²⁰ Nyköpings-Bladet 1.7.1859 hade en tämligen allmänt hållen valartikel.

²¹ Magistratsprot. 30.7.1859:150, ULA.

ståndarna till personlighetsprincipen måste ha röstat på någon av vänstermännen Bäcklin eller Des Réaux, dels att de inte förenat sig om någon egen kandidat. (Av dem som kunnat hänföras till gruppen högermän deltog nio i valet med 21 röster.) Detta kan ses som ytterligare ett tecken på att högern innefattade både konservativt och liberalt sinnade. Det förefaller som de var få som ej betraktade sig som liberala, sedan frågan om personlighetsprincipen ej längre var vattendelare. Då var järnhandlaren Bäcklin ej längre kontroversiell. Han valdes därför att han var en dugande kraft på den liberala sidan, eller för att låna Nyköpings-Bladets gillande karaktäristik: ”en yngre man (som) under senare år visat mycken nit för kommunens angelägenheter. I politiskt avseende tillhör Bäcklin den liberala sidan och i finansiell väg hyllar han systemet av en omtänksam statshushållning.”²²

Även 1862 blev Bäcklin Nyköpings riksdagsman, men röstövertikten var inte lika övertygande som 1859. Huvudkonkurrenten Vougt nådde denna gång upp till 40 röster mot 78 för Bäcklin. Valdeltagandet var exakt detsamma som 1859.²³ Något större förhandsintresse hade inte heller denna gång mobiliserats och bilden är likartad för övriga städer i landet, även om valmöten hölls här och var.²⁴ Nyköpings-Bladets uppmaning att anordna ett möte där kandidaterna fick ”framträda och ådagalägga sina tankar och åsikter” synes ha förklingat ohörd.²⁵ Valutgången blev dock i Nyköpings-Bladets smak: tidningen förklarade sig nöjd ”då Bäcklin vid sistförflutna riksdag gjorde sig känd för självständighet i goda och samfundsnyttiga åsikter”.²⁶

1865 skulle det sedan 1863 vilande förslaget till representationsreform avgöras. Redan i början av året startade en petitionsrörelse under ledning av en särskild centralkommitté. Reformmöten anordnades överallt i landet. I slutet av april kallade Bäcklin till möte i Nyköping för att manifesteras stadens sympatier för det vilande förslaget. Själv undanbad han sig ordförandeskap — enligt ”Observator”, en lokal kunskapare till den radikala stockholmstidningen Fäderneslandet, ”väl kännande sin egen oduglighet” — varför mötet leddes av Des Réaux. Ingen diskussion uppstod; ”man tecknade sina namn under framlagda listor och gick sina färde.” På samma stillsamma vis gick det till runt om i riket.²⁷

²² Nyköpings-Bladet 2.8.1859. I liknande vändningar hade tidningen uttalat sig 1.7. om vilka egenskaper som borde karaktärisera den som var värd att få väljarnas förtroende. I synnerhet var det viktigt att riksdagsmannen bidrog till att förhindra fortsatt slösande av statsmedel på järnvägsbyggande och ytterligare ökning av statsskulden. AB och andra liberala tidningar höll sig inom samma motivkrets i sin kritik av regeringen (se *O. Gasslander*, J. A. Gripenstedt, statsman och företagare, Lund 1949, s. 241 ff).

²³ Magistratsprot. 16.7.1862:97, ULA. Fem ströroröster fördelade sig på tre personer. För valdeltagande se tab. 5 nedan s. 152.

²⁴ *Wallin*, s. 104 med not 13.

²⁵ Nyköpings-Bladet 23.6.1862. Tidningen har ingen annons som kallar till möte, ej heller någon notis om att valmöte hållits.

²⁶ Nyköpings-Bladet 18.7.1862.

²⁷ *Ekman*, s. 146 ff. Cit. Fäderneslandet 6.5.1865. Äv. Södermanlands Läns Tidning 22.4.1865 refererar mötet.

Nyköpings-Bladet engagerade sig inte på något sätt i valrörelsen; det hör till bilden att Winge nu var över 80 år gammal. Det gjorde däremot stadens 1862 nygrundade blad Södermanlands Läns Tidning, men engagemanget hade ej någon kontroversiell form. Tidningen var visserligen klart liberal men dess agerande var ännu tämligen försiktigt. Winges befarande efter Södermanlands Läns Tidnings programförklaring, att dess färger var av det ”grumligare slaget eller de så kallade grå” har visst fog för sig. Till en del berodde väl detta på att redigeringen de första åren ej sköttes av någon tränad journalist eller politiker utan i första hand av utgivaren, boktryckaren K. M. L. Lundberg.²⁸ Tidningens engagemang i 1865 års valrörelse bestod endast i att vikten av valet ströks under samt däri att tidningen för att åstadkomma god uppslutning publicerade röstlängden och ett utdrag av valordningen för staden.²⁹

Valdeltagandet blev också avsevärt bättre än 1862. Det var framför allt god uppslutning bland hantverkarna som gjorde att siffran blev högre. I andra städer synes valdeltagandet tvärt emot ha varit lägre 1865 än 1862.³⁰ Resultatet blev att stadsfiskalen och bankkamreren Henric Vougt gick förbi J. E. Bäcklin och segrade med 108 röster mot 39. Stadens tidningar kommenterade ej valutgången på minsta sätt.³¹ Däremot meddelade signaturen ”Observator” sin syn på förrättningen. För honom var utgången väntad, ty Bäcklins ”oduglighet, förenad med stort självförtroende samt ett högst obehagligt fjäsk och kryperi för vederbörande, har äntligen blivit allmänt känd”. Om Vougt hade han inte heller vackra saker att säga — han karaktäriserades som envis, självklok och dumdryg — men den nye riksdagsmannen var i alla fall ”betydligt mer hemma i sina stycken än den förre”. Att Vougt och Bäcklin skulle stå i politisk motsatsställning till varandra antydde inte.³² Tidigare hade ”Observator” talat om de båda som tillsammans ledare för ett i kommunalpolitiken olyckligtvis dominerande kotteri. Vougt skulle också ha använt sitt inflytande för att två gånger få Bäcklin vald till riksdagsman.³³

Något valmöte där kandidaterna fick avge ”politisk trosbekännelse” hade inte hållits i Nyköping. Södermanlands Läns Tidning meddelade detta sedan Södertelge Tidning gett uttryck åt oro över var Vougt stod; han hade nämligen utsetts att även representera Södertälje. Men, försäkrade Södermanlands Läns Tidning, detta var inte heller nödvändigt, ty i Nyköping var allmänt bekant att Vougt ”varmt nitälskar för framgången av representationsförslaget liksom för undervis-

²⁸ H. Nelson, Södermanlands Läns Tidning 1862—1937. En återblick vid sjuttiofemårsjubileet, Nyköping 1938 (opag.). Nyköpings-Bladet 5.9.1862.

²⁹ Södermanlands Läns Tidning 21.6.1865.

³⁰ Wallin, s. 114.

³¹ Tab. 5 nedan s. 152. Magistratsprot. 27.6.1865:51, Södermanlands Läns Tidning 28.6.1865, Nyköpings-Bladet 30.6.1865.

³² Fäderneslandet 1.7.1865.

³³ Fäderneslandet 30.11.1864. Jfr Westerlund, s. 162.

ningsväsendet, kommunikationsanstalterna och frivilliga nationalförsvaret”. ”Observator” tyckte att detta var ett ”ganska vackert program” men hoppades att Vougt ”ej måtte som vårt förra ombud tåga under hela riksdagen, utan oförskräckt föra sina varor till torgs”.³⁴

Valresultaten från de behandlade valen är i förstone förbryllande. Utgår man från valordningsstriden 1858 finner man ju Vougt bland högern och Bäcklin bland vänstern. Men därefter finner man inget i tidningarna som antyder skilda politiska uppfattningar dem emellan. Vougt skall ju rent av ha hjälpt Bäcklin till segern 1859 och 1862. I perspektiv av valordningsstriden är också förvånande att ”Observator” i Fäderneslandet var mer positiv till Vougt än Bäcklin. En granskning av de båda riksdagsmännens verksamhet i borgarståndet ger inte heller underlag för att placera dem i skilda politiska fällor. Bäcklins yttranden var inte lika många och inte lika välformulerade som Vougt — att Bäcklin teg under riksdagarna måste dock betecknas som förtal — men båda markerade lika klart att de hörde till den liberala sidan. Vid flera ”partiskiljande” voteringar under riksdagen 1859—60 hamnade Bäcklin på samma sida som de liberala förgrundsgestalterna rådman Björck från Göteborg och L. J. Hjerta i Aftonbladet,³⁵ och Vougt yttrade sig engagerat om kvinnors likaberättigande på arbetsmarknaden och förbättrade möjligheter till läroverksstudier för arbetarbarn. En samtida bedömare placerar honom mycket riktigt i det björckska partiet.³⁶

Med valet av Vougt till riksdagsman var den epok definitivt slut under vilken Nyköping representerats genom sitt borgerskap. Att skiftet inträffade så att säga ett år för tidigt är en god illustration på att ståndssamhället överlevt sig självt. Det var inte de genom 1858 års reform nytillkomna väljarna som förde Vougt till segern. Han måste i stället ha åtnjutit brett förtroende inom det genuina borgerskapet. Att ingen skiljelinje gick mellan borgerskap och övriga röstberättigade är mot bakgrund av förhållandena på den kommunala arenan föga överraskande. Där hade borgerskapet från 1850-talets senare hälft snarast drivit på utvecklingen mot att avskaffa sin egen exklusivitet. Sannolikt berodde detta till en del på att borgarna började uppleva alla de traditionella skyldigheter som följde med borgerskapet som tryckande. Rösträtten i viktiga kommunala sammanhang var också

³⁴ Södermanlands Läns Tidning 12.8.1865. Fäderneslandet 6.9. 1865.

³⁵ Bg 1859—60.

	II, s	II, s	II, s
Bäcklin	+429	+467	+586
Björck	+434 f	+458 ff	+585
Hjerta	+430	+467 ff	
Swartz	—428 f	—472 ff	
Lindstedt	—439 f	—462	
Kock	—443 f	—447 f	—588 f

³⁶ Bg 1865—66, II, s. 159, III, s. 453 f. Vestmanlands Läns Tidning 3.11.1865.

oberoende av stånd flera år före 1863, då kommunalreformen definitivt avskaffade borgerskapets särställning i det kommunala livet.³⁷

IV. Representationsreformen

Genom 1866 års representationsreform avskaffades ståndsriksdagen och ersattes av ett tvåkammerssystem. Rösträtt och valbarhet gjordes oberoende av stånd. Vid val till andra kammaren var rösträtten ograderad men långt ifrån allmän. Gränsen för rösträtt sattes vid en taxerad årlig inkomst av 800 rdr eller innehav av fastighet värderad till 1 000 rdr. Arrendatorer kunde också få rösträtt om taxeringsvärdet på den arrenderade egendomen uppgick till 6 000 rdr. Kvinnor var uttryckligen utestängda. Syftet med reformen var inte i första hand att utsträcka rösträtten till sämre lottade sociala skikt än de tidigare representerade, utan att inlemma i valmanskåren de med de lägre stånden socialt och ekonomiskt jämbördiga befolkningselement som stängts ute av ståndsorfattningen.³⁸

Tabell 5 nedan s. 152 ger vissa upplysningar om valmanskårens förändring i Nyköping till följd av reformen. Mellan 1865 och 1866 ökade som synes antalet röstberättigade från 136 till 227 eller med 67 procent, vilket jämfört med andra städer kan betecknas som normalt.³⁹ Emellertid visar det sig vid en jämförelse mellan röstlängderna för 1865 och 1866 att 23 gamla röstberättigade förlorade sin rösträtt på grund av censusbestämmelserna. De nytillkomna på 1866 års röstlängd utgör sålunda 114 eller hälften.⁴⁰ Dessa 114 var personer som 1866 nådde över census, men som stängts ute i 1858 års reform på grund av att de ej var näringsidkare eller fastighetsägare, att de i ståndsorfattningen redan var representerade genom adels- eller prästestånden, eller att de kunde klassificeras som självförsörjare, arbetsfolk eller med dem jämbördiga.

Inom gruppen ämbetsmän och utövare av fria yrken svarade ämbetsmännen inom den lokala statsförvaltningen för det största nytillskottet (8) — inte oväntat i en residensstad — medan andra statsanställda, läroverkslärare (6), präster (5), officerare (5) samt slutligen utövare av fria yrken (3) svarade för mindre antal i fallande skala.⁴¹ Tjänstemännen av lägre grad i allmän tjänst ökade lika mycket som gruppen ämbetsmän och utövare av fria yrken eller från 4 till 19. Gruppen

³⁷ *Westerlund*, s. 36, 69, 72 ff, 143 ff, 157 ff.

³⁸ *Wallin*, s. 12.

³⁹ Jfr *Wallin*, s. 18. Wallins siffror för Nyköping (s. 17) är korrekta.

⁴⁰ *Wallin* (s. 19 f) har gjort liknande iakttagelse för Umeå, Vadstena och Uppsala. Han anser att det är fullt möjligt att över hälften av de röstberättigade i rikets städer 1866 var nya valmän.

⁴¹ *Wallin* (s. 19) har räknat fram ”överraskande” stor ökning av gruppen i en del andra städer. Att Wallins yrkesklassificering av de valberättigade i Nyköping (s. 17) ej helt stämmer överens med den i tab. 5 s. 152 är inget att förvåna sig över, eftersom han endast haft tillgång till yrkesuppgifter från den i Södermanlands Läns Tidning avtryckta röstlängden (s. 423).

tjänstemän i enskild tjänst fick ett icke obetydligt antal röstberättigade genom ökning från 0 till 16. Här återfinns i första hand personer i arbetsledande ställning vid bruket representerade av titlar och yrkesbeteckningar från civilingenjör till valsverksförmän. Gruppens höga numerär blev dock kortvarig; bruket hade redan några månader innan 1866 års röstlängd upprättades gått överstyr.⁴² Vi finner sålunda att den 1869 krympt till sju och att sammansättningen blivit mer disparat: ombudsmän, bokhållare, kamrerer, gasverksingenjör. Många arbetare vid bruket fick också rösträtt genom representationsreformen. Arbetarkategorierna svarade för så mycket som 38 procent av de nytillkomna röstberättigade. Men också denna grupp decimerades hastigt genom bruksfallissemang. 1869 dominerades den därför av poliser och vaktmästare, folk som låg på gränsen till tjänstemanna-status.

De traditionella makthavarna fick vidkännas en minskning. Av 81 hantverkare som 1865 haft rösträtt föll 21 under strecket och där hamnade också en handlare. Emellertid förstärktes hantverkargruppen sannolikt av en del tidigare ”självförsörjare” (själva begreppet hade försvunnit med den fulla näringsfrihetens införande 1864), ty nettominskningen blev ej mer än tio. De diskvalificerade hantverkarna var inte någon politiskt obetydlig grupp: hälften (10/21) hade röstat 1865.⁴³ Ser man till röststyrkan förlorade handlare och fabrikörer ändå mer än hantverkargruppen. Medan röststyrkan för hantverkarna gick ner från 49 till 31 procent av hela valmanskåren representeras minskningen för handlarna av siffrorna 36 till 15 procent. Förklaringen är självfallet att den tregradiga skalan givit utslag till förmån för den bättre situerade handlare- och fabriksgruppen.

Sedd i ett historiskt perspektiv kommer rösträttsutvidgningen till följd av representationsreformen i sin rätta belysning. En jämförelse mellan befolkningstal och antal röstberättigade ger en grov illustration. 1809 var omkring 6 procent och 1815 4,6 procent av Nyköpings innevånare röstberättigade vid riksdagsmannaval. 1856 hade siffran gått ner till 2,6 procent. Efter 1858 års reform togs mellan 3,3 och 2,7 procent av befolkningen upp i röstlängderna och från 1866 till 1872 högst 4,5 och lägst 4,3.⁴⁴ Rösträtten utvidgades sålunda inte genom representationsreformen, den omfördelades till följd av att samhällsstrukturen förändrats. Detta faktum markeras ytterligare av att några före 1866 ägt representation genom adels- och prästestånden.

Valmanskårens förändring mellan åren 1862 och 1872 avspeglar självfallet inte bara effekterna av representationsreformen utan också förändringar i Nyköpings

⁴² *Westerlund*, s. 10.

⁴³ *Wallin*, s. 26, har endast konstaterat att ett antal förlorade rösträtt men ej kunnat visa om de var politiskt aktiva.

⁴⁴ Folkmängdsiffror enligt Folkmängdstabeller 1810—1855, Tabellkommissionen, SCB samt Bidrag till Sveriges officiella statistik. Ser H. Kongl. Maj:ts befallningshavandes femårsberättelser 1855—1875.

befolkningsstruktur och näringsförhållanden. Givet är att den nedgång i antalet röstberättigade näringsidkare som kan noteras för tiden 1866 till 1872, på samma sätt som då det gällde tjänstemän i enskild tjänst och arbetare, skall sättas i samband med brukskonkursen, men även de dåliga tider för näringslivet som rådde inte bara i Nyköping utan i hela landet. De dåliga tiderna bidrog sålunda utan tvivel till att styrkeförhållandet förändrades mellan de politiskt mest betydelsefulla grupperna i staden, ämbets- och tjänstemännen samt näringsidkarna. Men även utvecklingen av valdeltagandet spelade en roll. Som framgår av sammanställningen här nedan överträffades ämbets- och tjänstemännens valdeltagande näringsidkarnas sedan de genom representationsreformen blivit en så stor grupp att de hade reell möjlighet att påverka valen. Undantaget är det första valet vilket till skillnad från de övriga gällde elektorer.

Valdeltagande i %	1862	1865	1866	1869	1872
Ämbets- och tjänstemän	41	27	20	62	67
Näringsidkare	51	67	31	52	66

Utvecklingen av de båda huvudgruppernas röststyrka vid valen från 1862 till 1872 ger följande sifferserier:

Avgivna röster i %	1862	1865	1866	1869	1872
Ämbets- och tjänstemän	10	7	28	34	42
Näringsidkare	89	88	66	53	49

Dessa siffror klargör på ett otvetydigt sätt maktförskjutningen i Nyköping efter representationsreformen.

Ämbets- och tjänstemännens framryckning genom ståndsriksdagens avskaffande synes också kunna utläsas av valresultaten. Segrare i en rad val efter 1866, då elektorererna än en gång gav Vougt förtroendet, blev en ämbetsman, förste lantmätaren och stadsfullmäktiges ordförande Adolf Helander. 1869 blev Helander dock inte riksdagsman, ty genom röster från de andra städerna i valkretsen — Trosa, Mariefred och Torshälla — gick huvudkonkurrenten Bäcklin förbi. Men vid samtliga riksdagar under 1870 och 1880-talen var Helander Nyköpings representant i andra kammaren och ämbetsmannarepresentationen fortsatte obruten ända in på 1900-talet.⁴⁵

⁴⁵ Magistratsprot. 22.8.1866:50, 31.8.1866:52, ULA. Södermanlands Läns Tidning 14.8., 18.8., 25.8.1869. *A. V. Wallnér*, Nyköpings Stadsfullmäktige etthundra år. En redogörelse för stadens borgerliga förvaltning under åren 1863—1962, s. 40 f, har en förteckning över riksdagsmän och valresultat 1866—1908. *S. Hedenskog*, Folkkrörelserna i Nyköping 1880—1915 (=Studia Historica Upsaliensia XLIX), Uppsala 1973, behandlar (s. 135 ff) valen 1880—1914 i första hand ur folkkrörelsesynpunkt.

Tabell 4. Röststyrka och valdeltagande för borgare vid vissa riskdagsmannaval 1809—1856.

		Handlare o. fabrikörer		Skeppare		Hantverkare		Summa
		Fyrk	Pers.	Fyrk	Pers.	Fyrk	Pers.	Pers.
1809	T	160	29	61	13	304	89	131
	D	141	24	34	8	226	56	88
	%	89	83			74	63	67
1812	T	134	24	84	16	314	85	125
	D	110	20	39	8	235	58	86
	%	82	83			75	68	69
1815	T	149	24	75	14	291	75	113
	D	123	19	30	6	239	54	79
	%	83	79			82	72	70
1822	T	148	20	63	15	256	68	103
	D	136	16	11	3	150	31	50
	%	92	80			59	46	49
1839	T	142½	21	15	6	170	60	87
	D	133	18	5	2	120	39	59
	%	93	86			71	65	68
1844	T	130	30	31	8	154	73	111
	D	116	25	1	1	117	42	68
	%	89	83			76	58	61
1847	T	107	21	26½	7	153	70	98
	D	91	17	0	0	120½	44	61
	%	85	81			79	63	62
1856	T	161	31	30½	7	152	67	105
	D	138	25	0	0	108½	36	61
	%	86	81			71	54	58

Källor: Röstlängder i Magistratshandl. 1809, 1812, 1815, 1822, 1839, 1847, 1856.

T = totalt

D = deltagande

Tabell 5. Röststyrka och valdeltagande för skilda yrkesgrupper vid riksdagsmannavalen 1862—1872

Yrkesgrupp	Valår	Röstberättig.		Röststyrka		Valdelt.		Röststyrka		Valdelt. för hela valmansk. i %
		Ant.	i %	Ant.	i %	Ant	i %	Ant.	i %	
I. Ämbetsmän i allmän tjänst och utövare av fria yrken	1862	10	7,8	15	6,6	3	4,9	5	4,0	
	1865	7	5,0	15	6,7	5	5,6	10	6,5	
	1866	35	15,4			7	14,0			
	1869	37	21,1			13	15,7			
	1872	32	19,5			21	22,3			
II. Tjänstemän av lägre grad i allmän tjänst	1862	6	4,7	11	4,8	4	6,6	7	5,6	
	1865	4	2,9	8	3,6	—	—	—	—	
	1866	19	8,4			6	12,0			
	1869	17	9,7			10	12,0			
	1872	21	12,8			14	14,9			
III. Tjänstemän av lägre grad i enskild tjänst	1862	1	0,8	2	0,9	—	—	—	—	
	1865	—	—	—	—	—	—	—	—	
	1866	16	7,0			1	2,0			
	1869	7	4,0			5	6,0			
	1872	5	3,0			4	4,3			
IV. Handlare, större fabriker m.fl.	1862	37	28,9	76	33,3	24	39,3	57	46,0	
	1865	39	28,0	81	36,0	28	31,1	61	39,9	
	1866	34	15,0			16	32,0			
	1869	25	14,3			19	22,9			
	1872	30	18,3			23	24,5			
V. Hantverkare, traktörer, skeppare	1862	67	52,3	114	50,0	29	47,5	53	42,7	
	1865	81	58,3	110	48,9	52	57,8	74	48,4	
	1866	71	31,3			17	34,0			
	1869	60	34,3			25	30,1			
	1872	49	29,9			21	22,3			
VI. Jordbrukare, gårdsägare	1862	7	5,5	10	4,4	1	1,6	2	1,6	
	1865	8	5,8	11	4,9	5	5,6	8	5,2	
	1866	9	4,0			3	6,0			
	1869	4	2,3			2	2,4			
	1872	4	2,4			2	2,1			
VII. Arbetskarlar och likställda	1862	—	—	—	—	—	—	—	—	
	1865	—	—	—	—	—	—	—	—	
	1866	43	18,9			—	—			
	1869	25	14,3			9	10,8			
	1872	23	14,0			9	9,6			
I—VII.	1862	128	100,0	228	100,0	61	99,9	124	99,9	47,7
	1865	139	100,0	225	100,1	90	100,1	153	100,0	64,7
	1866	227	100,0			50	100,0			22,0
	1869	175	100,0			83	99,9			47,4
	1872	164	99,9			94	100,0			57,3

Källor: Röstlängd längd dat. 7.7 1862 i Rådhusrättens och magistratens inneliggande handlingar 1862, ULA samt 19.6 1865, aug. 1866, 12.7 1869, 22.7 1872 i Röstlängder, Rådhusrätten och magistraten, NSA.

Elections in Nyköping 1809—1866

The elections to the Estate of the Burgesses in the Swedish Riksdag during the period after 1809 are still relatively undocumented, and this also applies to parts of the franchise situation. This paper deals with these subjects with regard to Nyköping.

It is generally believed that the franchise in the towns, both before and under the new Constitution for the Riksdag of 1810, was made use of only by "pure" burghers. In Nyköping, however, borough administrators who were not burghers also made use of the franchise even as late as the 1820s. Examples are given which indicate that this happened in other towns as well.

During "the Age of Freedom" widows of burghers were known to take part now and then in elections to the Riksdag. About the situation under the Constitution of 1810 there is no information in the literature of the period. In Nyköping widows voted in elections at least till 1815.

In 1858 the borough administrators were legally enfranchised. As a result of a partial reform of the Constitution of the Riksdag of that year the franchise was also extended to tradesmen who were not burghers and to property-owners. However, within these groups, those who were considered to belong to the lower classes, and women were excluded. This reform, judging from the evidence of Nyköping, has been overestimated by historians, who have not fully appreciated the significance of these limitations. In Nyköping 21 new male property-owners were enfranchised but 50 were not. The number of the electorate increased from 97 to 149. The new men in the electorate were mainly merchants, manufacturers and craftsmen (29) and officials (17).

During the period 1809—1817 Nyköping was represented in the Riksdag either by the manufacturer P. Malmberg or by the burgomaster (chief borough administrator) A. M. Rönqvist. Malmberg's activities in the Riksdag show that he was apparently influenced by the ideas of the Age of Enlightenment. The burgomaster, on the other hand, was remarkably conservative. Over a number of questions they took opposite positions. However, it is not possible to show that these ideological differences corresponded to groups within the electorate.

During the two meetings of the Riksdag in the 1820s two cloth-manufacturers were representatives, first G. Lenning and after him A. Löfvenius. At this time political communications, not only on local affairs, between the representative and the electorate was introduced. On the initiative of Lenning, Löfvenius was asked by the burgesses to act in a certain way with regard to specified subjects, and the burgesses undertook to check how Löfvenius had discharged the mission.

At the time of the Riksdag of 1834 a polarization had occurred within the burgesses. The craftsmen were on one side and on the other the merchants and the manufacturers who were supported by the borough administrators. The craftsmen now mobilized themselves in quite a different way from before and also managed to get one of themselves elected. This was the first election campaign in which the newspapers played any part. After this time the local paper regularly took part in the campaigns and also provided information about the doings of the representative in the Riksdag.

In the elections from 1838 to 1856 it became more and more apparent that in the electorate you had conservatives on one side and liberals on the other. The candidate of the liberal side was during the whole time the newspaper editor P. E. Winge and the conservative candidate was an official, E. U. Stenquist, one of the borough administrators. The numbers of votes for both candidates were clearly influenced by the political climate. Before 1848 Winge had had very strong support, while the reaction

after 1848 overthrew him and in 1853 Stenquist became Nyköping's representative. Winge's most consistent voters were craftsmen. The fact that craftsmen preferred a liberal candidate is surprising with regard to the current conception, but that conception is mainly based on their opposition to the liberty to pursue a trade.

Because of the reform in the franchise of 1858 new local orders for election had to be set up in the towns. In Nyköping the battle was waged between the principle of one man one vote and a graded scale. Up to that time they had had a scale from $\frac{1}{2}$ to 13 and sometimes even up to 25. Winge led the per-capita side. The other side consisted of less democratically minded liberals and conservatives. The per-capita principle won but it was rejected by the King-in-Council. This, after further discussions, led to an agreement on a three-grade scale. This scale was used in the elections of 1859, 1862 and 1865. On these occasions the two main candidates were both liberal. It is not possible to link them with one group or another. The antagonism from the battle about the rules for the election was not reflected in these elections.

Because of the great Representation Reform of 1866 the electorate in Nyköping increased from 136 to 227. But in the new Constitution for the Riksdag there was a census which resulted in the loss of the franchise by 23 burghers, mostly craftsmen. Half of them had voted in the election of 1865. The fact that politically active people were excluded because of the reform has not been shown before. The tradesmen, especially the craftsmen, lost their privileged position in the town, while the officials advanced significantly.